

Рівненський державний гуманітарний університет

Психолого-природничий факультет

Кафедра вікової та педагогічної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття освітнього рівня «Магістр»

НА ТЕМУ:

**«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ
ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ»**

Виконала: студентка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
VI курсу, групи МП-61
спеціальності 053 «Психологія»
(заочна форма навчання)

Мельник Т. О.

Керівник: доцент Кулаков Р. С.

Рецензент: доцент Колодич О. Б.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6-10
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ	11
1.1. Поняття про навчальну успішність та фактори, що визначають її рівень у підлітковому віці.....	11- 13
1.2. Загальне поняття про акцентуації характеру та види їх класифікацій.....	14-22
1.3. Прояви акцентуацій характеру у підлітків	23- 38
1.4. Детермінанти виникнення акцентуацій характеру у підлітковому віці.....	39-41
Висновки до першого розділу.....	41-42
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ НА НАВЧАЛЬНУ УСПІШНІСТЬ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	43
2.1. Констатувальне дослідження навчальної успішності підлітків з різними акцентуаціями характеру.....	43-45
2.2. Аналіз результатів проведеного дослідження.....	46-56
Висновки до другого розділу.....	56- 57
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ У ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ.....	58

3.1. Програма реалізації психологічних умов підвищення показників навчальної успішності підлітків з різними акцентуаціями характеру.....	58-63
3.2. Перевірка ефективності впровадження експериментальної програми.....	64-67
3.3. Рекомендації щодо контролю навчальної успішності підлітків з різними типами акцентуацій характеру.....	68-69
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВКИ.....	71-73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75-79
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Кризи суспільства, а саме: соціально-економічна, морально-психологічна являють собою суттєві фактори виникнення розладів адаптації серед найбільш вразливого контингенту – підліткового.

Підлітковий вік являє собою важливий етап психічного і особистісного розвитку. Значні зміни проходять у розвитку інтелектуальної, мотиваційної і емоційно-вольової сфер, а також у загальному становленні самосвідомості.

Дисгармонія психічних рис, яскраво виражена емоційно-вольова нестійкість та неадекватна реакція на зовнішні подразники швидко приводять до виникнення конфліктних ситуацій і розладів адаптації, і в подальшому стає причиною дезінтеграції підлітка у суспільстві.

Часті конфлікти через непорозуміння по типу «підліток-суспільство», «підліток-підліток», «батьки та діти», набувають статусу загрозливих явищ, враховуючу надмірну доступність різноманітної, не завжди адекватно представлені інформації, відсутності в багатьох сучасних сім'ях важелів морально-етичного та духовного виховання власних дітей через нестачу часу або інших причин, сліпого наслідування сучасній поведінковій моді з цілю проявити свою неординарну індивідуальність.

Порушення поведінки серед підлітків, відносна частота таких порушень та крайні форми їх проявів носять патологічний характер, що у наш час обумовлено пришвидшеним фізичним розвитком, раннім статевим дозріванням, вираженим проявом акцентуацій характеру. Сучасне соціальне життя висуває до нервової системи підлітка більш високі вимоги, ніж пів століття тому, тому наслідком цього виступає поширеність частих нервових зривів та девіантної поведінки серед підлітків.

У процесі становлення особистості в характеру підлітка можуть проявлятися акцентуації. Зміни в характері, що порушують цілісність

особистості, знижуючи адаптивність і продуктивність життєдіяльності, негативні і розглядаються як акцентуації рис характеру.

Акцентуації характеру розвиваються під впливом різноманітних факторів, серед яких важливу роль відіграють властивості нервової системи, особливості сімейного виховання, соціальне оточення, фізичне здоров'я, професійне самовизначення.

Акцентуації характеру та їх аналіз являє собою проблему, що виникла відносно недавно, на зломі XIX-XX століть. А. Є. Лічко та К. Леонгард визначили особливості акцентуацій характеру людини та їх специфічні особливості. Вивчення даної проблеми займалися також П. Ганнушкін, Е. Шелдон, А. Шострем, Е. Фромм та інші.

На сьогоднішній день питання про акцентуації характеру досі являється актуальним, у зв'язку з різким поширенням процесів дезадаптації молоді до сучасних соціально-економічних умов суспільства. Наочно доведено, що надмірно акцентуйовані риси характеру виступають детермінантами багатьох дій суб'єкта, у тому числі і формування шкідливих звичок (Г. Ложкін, Н. Повякель).

Вплив акцентуацій характеру на поведінку особистості часто розглядається разом з психологічними особливостями підліткового віку. «Перехідний вік» та його психологічні особливості вивчаються і самі по собі. Свій вклад в його дослідження внесли і вносять такі психологи, як Л. Зюбин, А. Є. Лічко, Д. Фельдштейн, А. Лурия, А. Леонтьєв, В. Кудрявцева та інші.

Дослідним шляхом доведено, що діти, які мають проблеми з навчальною успішністю, можуть бути достатньо благополучними у соціальному плані і володіють високим рівнем когнітивних здібностей, а проблеми з навчанням пов'язані з особистісними особливостями. Такий зв'язок дає можливість сказати, що існує необхідність вивчення взаємозв'язку акцентуацій характеру підлітків та навчальною успішністю.

Проблема взаємозв'язку акцентуацій характеру та навчальної успішності, все ж таки, не достатньо вивчена. Аналіз літературних джерел

показав, що теоретичні та емпіричні дослідження цієї проблеми не достатньо вивчені та систематизовані, не дивлячись на актуальність її як для психологів, так і для педагогів. Можливо, в сучасних умовах дефіциту часу та комп'ютеризації майже усіх навчальних процесів, мало хто цікавиться чи звертає увагу на конкретного підлітка та проблеми у його характері.

Актуальність теми даної роботи обумовлена саме тим, що проблема взаємозв'язку особливостей навчальної успішності підлітків з акцентуаціями їх характеру недостатньо вивчена, однак має вагоме практичне значення як для педагогів, так і для психологів. Акцентуації характеру можуть бути причиною багатьох проблем з навчанням та соціальною адаптацією у шкільному колективі і вивчення цієї проблеми зможе допомогти спеціалістам адекватно скорегувати небажану поведінку підлітка з акцентуйованими рисами.

Зв'язок наукової проблеми з питаннями, що вирішуються у сфері практичної діяльності фахівця за напрямком «Психологія». Дослідження особливостей навчальної успішності підлітків з різними акцентуаціями характеру для фахівця у сфері практичної діяльності психолога є важливим, адже знаючи особливості характеру клієнта-підлітка, у тому числі його акцентуйовані риси, спеціаліст може налагодити контакт з ним і, у разі необхідності, скорегувати його негативну поведінку, що може бути викликана впливом цих рис. Така корекція у більшості випадків може призвести до підвищення рівня навчальної успішності.

Об'єкт дослідження – акцентуації характеру у підлітковому віці.

Предмет дослідження – особливості взаємозв'язку навчальної успішності та різних акцентуацій характеру у підлітковому віці.

Гіпотеза дослідження: особливості показників навчальної успішності підлітків обумовлюються і прямо залежать від акцентуйованих рис характеру підлітків.

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати та проаналізувати експериментально довести взаємозв'язок показників навчальної успішності з

акцентуаціями характеру у підлітків. Для детального визначення мети дослідження, можна сформулювати ряд **завдань**, що були виконані в ході даної роботи:

- 1) розкрити суть поняття навчальної успішності та проаналізувати фактори впливу на її рівень;
- 2) на основі досліджень вітчизняних на зарубіжних вчених дати визначення акцентуаціям характеру та розглянути найбільш популярні їх класифікації;
- 3) визначити особливості прояву акцентуацій характеру у підлітковому віці;
- 4) розглянути акцентуацію характеру як чинник, що впливає на навчальну успішність в підлітковому віці;
- 5) проаналізувати та провести узагальнення отриманих в ході емпіричного дослідження результатів щодо залежності навчальної успішності підлітка з акцентуаціями характеру;
- 6) створити корекційно-розвивальну програму, що сприяла б формуванню позитивної навчальної мотивації у акцентуєваних підлітків;
- 7) оцінити ефективність запровадження програми шляхом проведення формувального експерименту та порівняння отриманих даних з констатуючим дослідженням;
- 8) визначити особливості корекційної роботи психолога з підлітками з різними акцентуаціями характеру;
- 9) на основі всіх проведених досліджень зробити відповідні висновки.

Методи дослідження. В ході виконання досліджень, що були обумовлені темою роботи, було застосовано наступні методи дослідження:

- 1) аналіз наукової літератури з психологічного напрямку;
- 2) спостереження за роботою підлітків під час навчального процесу;
- 3) аналіз навчальної успішності (виписка із вчительських журналів оцінок за чверть);
- 4) «Психохарактерологічний діагностичний опитувальник» А. Лічко;

- 5) анкета «Мотиви навчання учнів» Н. А. Пивоварова;
- 6) методика «Вивчення ставлення до навчання» (за Г. М. Казанцевою).

Інтерпретація результатів дослідження, що були отримані в ході використання даних методів для діагностики відповідних показників у обраної групи досліджуваних, проводилася відповідно до ключів, що прикріплені до методик.

Теоретичне значення роботи полягає в розширенні та доповненні теоретичних знань про акцентуації рис характеру у підлітковому віці, а також в дослідженні даних, що свідчать про взаємозв'язок між навчальною успішністю та акцентуаціями характеру у підлітків.

Практичне значення роботи обумовлюється тим, що результати проведеного емпіричного дослідження можуть бути використані на практиці шкільного психолога, або соціального педагога; можуть бути прийняті до уваги при психокорекції поведінки підлітків з акцентуйованими рисами характеру.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ

1.1. Поняття про навчальну успішність та фактори, що впливають на її рівень у підлітковому віці

Під навчальною успішністю учнів розуміють оцінку показників навчальної діяльності учнів – об'єктивні знання, вміння та практичні навички.

Успішність у навчанні залежить від ряду факторів, що впливають на школяра:

- 1) рівень розумового розвитку, у більш вузькому розумінні - рівень інтелектуального розвитку. Однак, виходячи з результатів останніх досліджень, що були направлені на взаємозв'язок рівня інтелекту та показників навчальної успішності, оцінки, які отримує учень в процесі навчальної діяльності не залежать від рівня IQ дитини. Варто зауважити, що діти з середніми показниками IQ можуть отримувати як низькі, так і високі оцінки за знання по шкільним предметам, але школярі з високим рівнем інтелектуального розвитку дуже рідко отримують незадовільну оцінку навчальної успішності;
- 2) готовність до навчання на психологічному рівні. Даний фактор відіграє важливу роль в дитячому віці, особливо в перші роки навчання. Якщо дитина психологічно не готова до навантажень, вимог та обов'язків, які на неї покладає навчання у освітньому закладі, навчально успішність ніколи не стане достатнього рівня, так як школяр не готовий

виконувати те, що від нього вимагають вчителі та батьки і навчальна мотивація у нього відсутня;

- 3) відмінності в природній організації вищої нервової системи. Іншими словами – тип темпераменту. Від типу нервової системи залежить і протікання усіх психічних процесів, що відбуваються у організмі школяра. Це визначає темп засвоєння інформації, особливості уваги, пам'яті та сприйняття, які обумовлюють навчальну діяльність дитини. Для прикладу, холерику може бути важко зосередити свою увагу на занятті, важко вивчати щось одне тривалий проміжок часу, що не може не відобразитися на показниках навчальної успішності.

У підлітковому віці навчальна успішність знижується, зникає інтерес до навчання, невдале виконання навчальних завдань вже не сприймається як щось трагічне та неправильне. Серед школярів різко зростає відсоток неуспішних у навчанні підлітків, що відрізняються апатією та незадовільним відношенням до школи загалом.

Основними причинами, що впливають на зниження показників навчальної успішності школярів саме у підлітковому віці можна назвати такі:

- 1) знижена наочність школярів;
- 2) недоліки у розвитку пізнавальних процесів (вище було розглянуто особливості нервової системи як одна з причин). Зазвичай такі недоліки проявляються у недостатній сформованості різних розумових операцій, в переважанні механічного типу запам'ятовування над смисловим, в низькій концентрації і стійкості уваги, в недостатньому об'ємі уваги;
- 3) педагогічна занедбаність;
- 4) інтелектуальна пасивність, або ж «розумова лінь». Негативно впливає на успішність, що пов'язано з особливостями навчальної діяльності, яка по суті своїй являє собою пізнавальний процес. Інтелектуальна пасивність виступає важливим фактором, що накладає негативний

відбиток на мотиваційну сферу особистості підлітка, яка активно формується саме у цьому віці;

- 5) індивідуально-типологічні особливості. У навчальній діяльності присутні безліч завдань, успішність виконання яких залежить від індивідуальних особливостей, що пов'язані з силою нервової системи ;
- б) відсутність адекватної мотивації до навчання [1; с. 156].

Низька мотивація до навчання вважається однією із найбільш розповсюджених причин низьких показників навчальної успішності. Навчальна діяльність перестає бути привабливою для підлітка. Дуже часто діти у цьому віці навчаються лише для того, щоб батьки не сварилися, відпустили на прогулянки, купили щось нову і тому подібне. Іноді вчителі та батьки самі провокують таку поведінку і відношення до навчання, звертаючи увагу лише на оцінки дитини.

Не у кожній родині, і навіть не в кожній школі говориться про цінність освіти загалом, а не лише як інструмента для досягнення цілей, що пов'язані з кар'єрою та матеріальним благополуччям. Часто для вчителів та батьків важливий рейтинг школярів саме по результатам їх навчальної успішності і не так важливо, що приховано за «п'ятірками» - глибокі та змістовні знання чи необдуманно, фрагментарно вивчений матеріал.

1)

1.2. Загальне поняття про акцентуації характеру та види їх класифікацій

Щоб розуміти, що саме ми маємо на увазі, говорячи про акцентуації характеру, необхідно, перш за все, проаналізувати поняття «характер». У психологічних науках під цим терміном варто розуміти набір найбільш стійких рис людини, які накладають відбиток на всю життєдіяльність людини і визначають його відношення до людей, до себе та до діяльності.

Характер знаходить свої прояви і в діяльності особистості, і в його міжособистісних контактах, і надає поведінці особистості специфічний, притаманний тільки для неї відтінок.

Термін «характер» був запропонований філософом із Давньої Греції Теофрастом (372-287 рр. до н. е.), який першим надав повний опис 31-го типу характеру людини, серед яких він виділяв: нудних, хвастливих, нещирих, балакучих і т. п. В подальшому було запропоновано безліч різноманітних класифікацій характеру, що притаманні окремо виділеній групі людей.

Характер (з грец. Character – риса, особливість) – індивідуальне поєднання стійких психічних особливостей людини, що зумовлюють типовий для суб'єкта спосіб поведінки в певних життєвих ситуаціях і обставинах [32; с. 136].

Однак досить часто зустрічаються випадки, коли типові риси характеру проявляються більш яскраво і своєрідно, що робить їх оригінальними та унікальними. Іноді такі риси можуть «загостюватися», при чому частіше за все вони проявляються раптово, при дії визначених факторів і в відповідних умовах. Таке загострення у психології називається акцентуацією характеру [21; с. 23].

Акцентуація характеру – надмірна інтенсивність (чи посилення) індивідуальних рис характеру особистості, що відкреслює своєрідність реакцій людини на конкретну ситуацію або фактори, що впливають на неї.

Акцентуація характеру – варіанти норм, при яких окремі риси характеру особистості надмірно загострені, унаслідок чого людина виявляє вибіркочу вразливість до окремих психогенних чинників за нормальної стійкості до інших.

Поняття «акцентуації характеру» було введено німецьким психіатром Карлом Леонгардом, хоча він у своїх працях використовував терміни. Карл Леонгард також став першим, хто зробив спробу їх класифікації.

В подальшому термін піддався змінам та уточненням, що здійснив А. Є. Лічко, який під акцентуаціями характеру вже розумів крайні варіанти норми характеру, коли проходить надмірне посилення деяких його рис. На думку вченого, при цьому спостерігається вибіркоча вразливість, яка відноситься до певних психогенних впливів, навіть у випадках високої стійкості. А. Є. Лічко підкреслював той факт, що в не залежності від того, що будь-яка акцентуація хоча і являється крайнім варіантом, однак, все таки, норми, і саме тому вона не може бути представлена в якості психіатричного діагнозу [22; с. 112].

Для прикладу, тривожність як риса характеру і звичайній її вираженості знаходить відображення у поведінці більшості людей, що потрапляють в неординарні ситуації. Але у випадку, коли тривожність набуває статусу акцентуації характеру особистості, то поведінка і вчинки особистості будуть відрізнятися переважаючими в них неадекватною занепокоєністю та нервозністю.

Подібні до цього прояви рис характеру знаходяться на межі норми і патології, але, при впливі певних негативних факторів, визначені акцентуації можуть перейти у психопатії або у інші відхилення у психічній діяльності особистості [23; с. 123].

Акцентуація рис характеру людини по своїй суті не виходить за межі норми, але в окремих випадках достатньо часто заважають людині будувати нормальні взаєностосунки з оточуючими людьми. Це трапляється по причині того, що в кожному типі акцентуації є своя «Ахіллесова п'ята», найбільш

вразливе місце, і вплив негативних факторів чи психотравмуючих ситуацій приходить саме на неї, що може призвести до розладів психіки та неадекватної поведінки.

Самі по собі акцентуації не являють собою психічні відхилення або порушення, однак, згідно до Міжнародної класифікації хвороб, вони виступають в якості проблеми, що пов'язана з певними труднощами в підтримці нормального для людини способу життя [6; с. 462].

Не дивлячись на те, що акцентуації певних рис характеру особистості по своїй силі і особливостях проявів доволі часто виходить за рамки звичайної для пересічної особистості поведінки, все таки вони не можуть самі по собі бути віднесені до патологічних проявів. Необхідно пам'ятати, що від впливом життєвих обставин, травмуючих факторів і інших травматичних для людської психіки подразників, прояви акцентуацій посилюються і збільшується частота їх повторюваності. Саме це в більшості випадків призводить до різноманітних невротичних і істеричних реакцій.

А. Е. Лічко у своїх працях виділяв два види прояву акцентуєваних рис характеру:

- 1) виражена, що характеризується чітким вираженням рис виділеної акцентуації. Саме виражені акцентуації відносяться до крайнього варіанту норми, мають тенденцію до прояву на протязі усього життя особистості і можуть привести до дезадаптації;
- 2) прихована, при якій в звичайних умовах риси окремого типу акцентуації можуть не проявлятися зовсім, а проявлятися досить слабо. Така акцентуація відноситься до звичайної норми, однак під впливом несприятливих факторів може проявлятися короткочасно, або ж перерости у виражену акцентуацію. Приховані акцентуації рідко вносять «безлад» у психологічний стан особистості та майже ніколи не приводять до дезадаптації.

На даний час питання, що стосується механізмів розвитку та динаміки акцентуацій характеру, недостатньо вивчено і у психологічній літературі

інформації про дані процеси недостатньо. Найбільш суттєвий внесок у вивчення даного питання зробив А. Е. Лічко, який зміг виокремити певні закономірності в механізмі розвитку акцентуацій:

- 1) під час пубертатного періоду відбувається формування акцентуацій та загострення їх рис, однак пізніше, у більш зрілому віці, вони можуть бути згладжені та компенсовані, тобто виражені акцентуації переходять у приховані;
- 2) при наявності прихованих акцентуацій відбувається розкриття рис певного акцентуованого типу у тому випадку, коли психотравматичний фактор діє на саме слабке місце у характері особистості;
- 3) певний тип акцентуації може стати детермінантом виникнення порушень та відхилень у поведінці особистості (девіантна поведінка, афективні розлади, obsesії, невроз тощо);
- 4) типи акцентуацій піддаються певній трансформації під дією оточуючого середовища, або ж під дією механізмів, які були закладено конституційно;
- 5) відбувається формування набутої психопатії, так як акцентуації стали причиною для цього процесу, адже створили вразливе місце, яке є вибірково для негативного впливу окремих зовнішніх чинників [23; с. 145].

Різноманітні типології акцентуованих рис характеру та їх класифікації почали з'являтися як тільки вчені звернули увагу на особливості їх прояву і наявність певної схожості у групи осіб.

Під типологією характеру розуміють класифікацію типів характеру, які найчастіше зустрічаються му людей.

Існує декілька типологій характеру, що побудовані на різних підставах. Одна х них базується на виділенні типічних поєднань акцентуованих рис. До них відносять типології Е. Кречмера, К. Леонгарда, А. Е. Лічко. Також

існують типології характеру, основані на повторюваній, соціально-типичній поведінці людей, наприклад, типологія Е. Фрома.

Є типології, що базуються на експериментальних даних про типічні поєднання рис характеру, що зустрічаються у багатьох людей. Подібні типології зазвичай будуються на базі кореляцій, що виявляються між різними рисами характеру, і факторного аналізу. Уявлення про подібні типології закладені в структуру багатьох сучасних багатовимірних особистісних тестів, наприклад, тесту Кеттелла, ММРІ та інші.

У нашій країні популярними є класифікації акцентуацій, що були запропоновані К. Леонгарда та А. Е. Лічко.

Автором першої у світі типології акцентуацій характеру вважається К Леонгард, що запропонував свою класифікацію ще у 1968 р. На її основі А. Є. Лічко в подальшому створим свою класифікацію.

В залежності від походження акцентуації, а якщо бути точнішими, від умовного місця їх локалізації, класифікація К. Леонгарда поділяється на три групи. Всього його варіант класифікацію включає у себе 12 типів. Дані типи наведені у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Класифікація акцентуацій характеру (за К. Леонгардом)

Тип	Характеристика
<i>Акцентуації, що відносяться до темпераменту:</i>	
Гіпертимний	Характерні риси: висока контактність, балакучість, пожвавлена жестикуляція, несерйозне ставлення до службових та сімейних обов'язків, дратівливість, схильність до аморальних вчинків, оптимізм енергійність та ініціативність.

Дистимічний	Характерні риси: висока контактність, прагнення до лідерства, бажання уваги та схвалення іншими, поверховість почуттів, самовпевненість, цілеспрямованість, неординарність, егоїзм, непродуманість вчинків, провокація конфліктів.
-------------	--

Продовження таблиці 1.2

Циклоїдний	Характерні риси подібні до гіпертимних рис у період «підйому», а у період «спаду» - до дистимічних рис, контактність також змінна.
Тривожний	Характерні риси: низька контактність, боязливість, невпевненість в собі, самокритичність, товариськість.
Екзальтований	Характерні риси: висока контактність, балакучість, альтруїзм, співчуття, яскравість та щирість почуттів, надмірна вразливість, схильність до паніки.
Емотивний	Характерні риси: низька контактність, вузьке коло друзів, відповідальність, альтруїзм та співчуття до інших, слізливість, крайня чутливість
<i>Акцентуації, що відносяться до характеру:</i>	
Демонстративний	Характерні риси: висока контактність, прагнення до лідерства, бажання уваги та схвалення іншими, поверховість почуттів, самовпевненість, цілеспрямованість, неординарність, егоїзм, непродуманість вчинків, провокація конфліктів.
Педантичний	Характерні риси: середня контактність, занудливість, серйозність, сумлінність, акуратність, формалізм
Застрагаючий	Характерні риси: середня контактність, «занудливість», мовчазні, ставлять високі вимоги до себе, підозрілість, мстивість, ревнивість, самовпевненість.

Збудливий	Характерні риси: низька контактність, мовчазні, уповільнена реакція, похмурість, схильність до хамства і лайки, деспотичні і жорсткі, сумлінність, акуратність, запальність, схильні до приступів гніву
-----------	---

Продовження таблиці 1.2

<i>Акцентуації, що відносяться до особистісного рівня:</i>	
Екстравертивний	Характерні риси: висока контактність, балакучість, готовність вислухати інших, пристрасть до розваг, висока довіра до інших, необдуманість вчинків
Інтровертивний	Характерні риси: дуже низька контактність, бідна міміка, відірваність від реальності, емоційна холодність, стриманість, обдуманість вчинків.

Свою типологію акцентуацій характеру К. Леонгард створив, спираючись на оцінку міжособистісних відносин. Дана класифікація орієнтована переважно на дорослих людей і, спираючись на дану концепцію, Х. Шмішек розробив характерологічний опитувальник, який дозволяє виявити домінуючий у особистості тип акцентуації.

Говорячи про акцентуації характеру саме підлітків, використовується типологія А. Е. Лічко. Згідно до неї, можна виділити 11 типів акцентуованих рис підлітків:

1. Гіпертимний тип. Вирізняється комунікабельністю, рухливістю, схильністю до пустощів. В події, що проходять навколо, вносять багато шуму, люблять шумні компанії однолітків. Непосидючий, недостатньо дисциплінований, навчається нерівно, при достатніх загальних здібностях. Настрій завжди припіднятий. З дорослими людьми, батьками та вчителями нерідко провокує конфлікти. При великому різноманітті захоплень та хобі

такі підлітки можуть біди досить поверховими і мінливими в своїх інтересах. Вони нерідко переоцінюють свої можливості, можуть бути досить самовпевненими, люблять похвалитися, стараються справити позитивне враження на оточуючих.

2. Циклоїдний тип. Відрізняються підвищеною, періодично наступаючою дратівливістю, схильністю до апатії. Підлітки даного типу віддають тому, щоб лишитися вдома замість того, щоб знаходитися в гучних компаніях серед однолітків, на вулиці чи не в дома. На зауваження в свою адресу реагують дратівливо, важко переживають неприємності, що з ними трапляються.

3. Лабільний тип. Вкрай мінливий і непередбачуваний в своєму настрої, при чому підстави для зміни настрою можуть виявитися самими незначними. Разом з тим підлітки цього типу добре розуміють і відчують відношення до себе зі сторони оточуючих.

4. Астеноневротичний тип. Характеризується підвищеною капризністю і недовірливістю, підозрілістю, втомлюваністю і дратівливістю, особливо під час виконання важкої розумової праці.

5. Сензитивний тип. Підліткам цього типу властива підвищена чутливість до людей та до людській відносин. Вони не люблять великих, гучних компаній, азартних ігор, зазвичай бувають боязкими і сором'язливими і нерідко здаються оточуючим замкнутими. І дійсності такі підлітки бувають досить відкритими і комунікабельними, але тільки у вузькому колі близьких, добре знайомих людей. Спілкуванню з однолітками часто віддають перевагу спілкування з дорослими та з малюками. Відрізняються слухняністю і прив'язаністю до батьків. У них досить рано виявляється гостро виражене відчуття боргу, високі моральні вимоги до себе та оточуючих, підвищена старанність.

6. Психостенічний тип. Підлітки такого типу відрізняються раннім і пришвидшеним психологічним розвитком, нерідко випереджаючи своїх однолітків. Вони схильні до роздумів, самоаналізу. Самовпевненість в них

нерідко поєднується з нерішучістю, а безсумнівні твердження – з їхньою непродуманістю схильністю до передчасних дій.

7. Шизоїдний тип. Для підлітків даного типу характерна замкнутість, віддають перевагу самотності або знаходженню у компанії дорослих. Нерідко проявляють байдужість до оточуючих, часто не розуміють їх стан, не вміють співпереживати, співчувати. Часто занурюються у власні фантазії, відірвані від реальної дійсності.

8. Епілептоїдний тип. Такі підлітки часто плачуть, дратують оточуючих, особливо в дитинстві, мучать тварин, дражнять молодших по віку дітей, знущаються над безпомічними. У компаніях однолітків ведуть себе як диктатори. Типічними рисами таких дітей є жорстокість, владність, егоїзм. Стараються догоджати старшим, сильнішим за них, впливовим людям.

9. Істероїдний тип. Володіють схильністю впадати в істерику. Відрізняються егоїзмом, бажанням привертати до себе особливу увагу. Часто спостерігається позерство, театральна поведінка. Не терпить, коли у його присутності хвалять когось іншого, коли комусь приділяють більше уваги, ніж йому. Відрізняються надмірними претензіями та виняткове положення веред однолітків.

10. Нестійкий тип. Підлітки цього типу – слабовільні люди, мають схильність підпорядковуватися обставинам, що склалися на даний момент. Прагне до будь-яких розваг, до лінощів та безділля. Серйозні захоплення та інтереси відсутні, не схильні думати про своє майбутнє, в тому числі про професійне майбутнє.

11. Конформний тип. Демонструють постійну схильність і готовність до зміни своїх поглядів та поведінки відповідно до міркувань особистої вигоди, на догоду людям, від яких він залежить. Це пристосованець, що заради особистої вигоди та власних інтересів готовий зрадити інших людей, покинути їх у важкий момент, при цьому така людина майже завжди знаходить виправдання своїм аморальним вчинкам [24; с. 48].

1.3. Прояви акцентуацій характеру у підлітків (за класифікацією А. Е. Лічко)

Так як всі свої дослідження А. Лічко направляв на вивчення особливостей прояву характеру у підлітковому віці і причини прояву психопатій у цей період, то і основою класифікації, що була ним запропонована, виступають акцентуації характеру у підлітків. Вчений стверджував, що саме у підлітковому віці патологічні риси характеру проявляються найбільш яскраво у всіх сферах життєдіяльності підлітка (у школі, у міжособистісних стосунках, у сімейних стосунках тощо).

А. Лічко вважав, що в пубертатному періоді усі риси характеру відносно стабільні, однак важливо усвідомлювати наступні особливості:

- існує закономірність зміни одних типів акцентуації на інші в підлітковому віці під впливом біологічних та соціальних факторів (наприклад, гіпертимні риси можуть змінитися на циклоїдні);

- так як підлітковий вік вважається найбільш критичним у житті особистості, в тому числі і для виникнення психопатій, то і більшість типів акцентуацій загострюються саме у цей період;

- всі типи психопатій формуються у певному віці (наприклад, шизоїдний тип формується ще у ранньому віці, риси психоастеніка проявляються у початковій школі, гіпертимний тип найбільш яскраво

проявляє себе у підлітковому віці, а сенситивний взагалі формується приблизно до 19 років).

Підлітки, у яких присутні явні акцентуації, входять до групи ризику, так як під впливом різноманітних негативних факторів та травмуючих ситуацій, такі риси можуть перерости у психопатії і змінити їх поведінку [28; с. 256].

Акцентуації характеру по А. Лічко були виділені на основі класифікації акцентуованих особистостей К. Леонгарда и класифікації психопатій П. Ганнушкіна.

Відповідно до типології, що була запропонована А. Е. Лічко для класифікації акцентуацій характеру підлітків, виділяють 11 типів акцентуацій. Розглянемо детальніше прояви даних акцентуацій у підлітків:

1) Гіпертимна акцентуація.

Гіпертимні підлітки відрізняються рухливістю, комунікабельністю, балакучістю, надмірним прагненням до самостійності, схильністю до бешкетування, недостатнім відчуттям дистанції у відносинах з дорослими.

З перших років життя вони повсюди вносять багато шуму, люблять компанії однолітків і намагаються командувати ними. Дорослим іноді докучає їхня невгомність. При достатньо добрих здібностях, жвавому розумі, вмінню все хапати на льоту у таких підлітків досить часто виявляється непосидючість, відволікання, недисциплінованість. Саме тому мають деякі проблеми з навчанням [46; с. 36].

В період статевого дозрівання таких дітей характеризує зазвичай гарний, піднятий настрій. Однак іноді і ненадовго такий сонячний настрій можуть затьмарити спалахи роздратованості, гніву, агресії. Причиною такого обурення можуть виступати протидії зі сторони оточуючих, прагнення подавити бажання та волю підлітка.

Реакція групування у гіпертимних підлітків проходить не тільки під знаком постійного потягу до компаній однолітків, але і прагнення лідерства у цих компаніях. Варто відмітити, що частіше за все їм це вдається і у

більшості компаній однолітків лідирують саме гіпертимні підлітки. Нестримний інтерес до всього навколо робить гіпертимних підлітків авантюристами, і нерозбірливими у виборі знайомств. Вони легко та охоче вступають в контакти з видатковими людьми, що може призвести до неприємних наслідків. В будь-якій ситуації вони здатні швидко адаптуватися і перестроюються в залежності від її вимог.

Гіпертимні підлітки схильні до групових форм делінквантної поведінки. Досить часто самі стають ініціаторами групових правопорушень, які приваблюють їх не тільки як розвага, а скоріше як можливість ризикнути, пережити «гострі відчуття». Ще більше значення має так званий престиж серед асоціальних однолітків. Гіпертимні підлітки відносяться до групи ризику в сенсі зловживання алкоголем. Вони віддають перевагу неглибокій ейфорійній стадії сп'яніння, але легко стають на шлях частих і навіть регулярних випивок.

Захоплення гіпертимних підлітків багаті та різноманітні, однак при цьому вкрай нестабільні і не постійні. Подібна розкиданість робить їх недбалими та безвідповідальними у здійсненні та дотриманні обіцянок та обов'язків, на них не завжди можна покладатися. Однак при цьому гіпертимні підлітки не відносяться до порушення обов'язків як до серйозного негативного вчинку – вони доволі поблажливо відносять самі до себе.

Високий життєвий тонус та майже завжди гарний настрій створюють сприятливі умови для переоцінки своїх здібностей і можливостей: такі підлітки люблять показати себе, похвалитися. Необхідність вивернутися у важкій ситуації змушує їх вдатися до брехні. Такі ситуації можуть виникати коли виникає протиріччя між бажаним та реальним. Самооцінка гіпертимів може бути достатньо критичною: більшість своїх особливостей вони підмічають та усвідомлюють.

Усе вище перераховане дозволяє виділити головні особливості підлітків з гіпертимною акцентуацією характеру:

- піднесений настрій;

- непереносимість самотності і критичних зауважень в свою сторону;
- схильність уявляти своє майбутнє в світлих тонах;
- пристрась до пригод та ризику;
- прагнення до лідерства.

Так як такі підлітки відносять до групи ризику, то потребують особливої уваги соціального педагога і інших дорослих, їм необхідний контроль за колом їх спілкування та способом проведення свого вільного часу.

2) Циклоїдна акцентуація.

В підлітковому віці можуть бути виділені два варіанти циклоїдної акцентуації – типічні та лабільні циклоїди.

Типічні циклоїди в дитинстві нічим не відрізняються від однолітків або справляють враження гіпертимів.

З настанням пубертатного періоду, а ще частіше у віці 16-19 років, коли статеве дозрівання закінчується, можуть з'явитися апатія та роздратованість. Зранку можуть відчувати слабкість, нестачу сил, все валиться з рук. Те, що раніше давалося легко та просто, наразі потребує неймовірних зусиль. Навчатися стає набагато важче. Компанії однолітків, що раніше приваблювали, починають дратувати та обтяжувати. Пригоди та ризик стають нецікавими та не приносять задоволення. Циклоїдні підлітки, які раніше були суспільно активними, стають апатичними домосідами. У них навіть знижується апетит, раніше улюблені страви перестають приносити задоволення. Світ навколо набуває песимістичних фарб. Дрібні неприємності і невдачі, які зазвичай починають відбуватися через зниження працездатності, переживаються особистістю вкрай важко. На зауваження та докори можуть відповідати дратівливістю, часто грубістю і навіть гнівом, однак глибоко в душі від них впадають і ще більший смуток. Серйозні невдачі і нарікання оточуючих можуть поглибити субдепресивний стан або ж викликати гостру афективну реакцію інтрапунітивного типу зі спробами самогубства [11; с. 68].

Слабким місцем під час субдепресивної фази стає докорінна ломка життєвого стереотипу. Цим можна пояснити притаманні для циклоїдних підлітків затяжні субдепресивні стани на перших курсах вищих навчальних закладів. Різка зміна характеру навчального процесу, оманлива легкість перших студентських днів, відсутність щоденного контролю зі сторони викладачів, що змінюються необхідністю засвоїти в короткі терміни заліково-екзаменаційної сесії набагато більшого об'єму матеріалу, ніж у школі, - все це ламає звичний, сформований попереднім десятиліттям, навчальний стереотип. Упущене доводиться надолужувати посиленими заняттями, а у субдепресивній фазі це не може призвести до бажаного результату. Перевтома та астенія поглиблюють та подовжують субдепресивну фазу, появляється відраза до навчання та до занять, що потребують розумової активності, взагалі.

На відміну від типічних циклоїдів, лабільні циклоїди багато в чому приближені до лабільного (емоційно-лабільного) типу. Фази у даного типу коротші – три-чотири дні хорошого настрою змінюються на декілька днів поганого. Погані дні більш відмічені поганим настроєм, чим в'ялістю, апатією чи незадовільним самопочуттям. Можливі і короткі зміни настрою в межах одного періоду, що викликані подіями чи повідомленнями. Але на відміну від емоційно-лабільного типу немає надмірної емоційної реактивності, постійної готовності легко змінюватися від незначних причин.

Реакції емансипації та групування з однолітками посилюються в період підйому як у типічних, так і у лабільних циклоїдів. Захоплення відрізняються нестійкістю та непостійністю: в субдепресивний період їх закидають, а в періоди підйому повертаються до них, або ж знаходять нові.

Вираженні порушення поведінки (делінквентна поведінка, втечі з дому і тому подібне) підліткам з циклоїдною акцентуацією не притаманні. Однак в періоди підйому вони можуть виявити схильність до зловживання алкоголю у компаніях.

Самооцінка у циклоїдних підлітків формується поступово, в міру того як накопичується досвід періодів підйому та субдепресивних періодів. Однак у підлітків такого типу досвіду може ще не бути, і тому самооцінка може виявитися неправильною .

Підліткам з даним типом акцентуації варто рекомендувати прийоми и засоби, що детермінують хороший настрій. До них відносять фізичні навантаження, водні процедури, зустрічі з друзями, заняття улюбленою справою та другі засоби, які підліток може сам для себе обрати, використовуючи самоспостереження.

3) Лабільна акцентуація.

Головна риса підлітків лабільного типу – крайня мінливість настрою. Відомо, що мінливість настрою присутня усім підліткам. В певній мірі всі вони наділені емоційною лабільністю. Тому діагностувати даний тип акцентуації в підлітковому віці доволі важко, однак все ж можливо.

Про формування лабільного типу можна говорити, якщо настрій змінюється занадто часто і надмірно різко, а підстави для таких змін можуть бути просто нікчемні. Підліткам притаманні не тільки часті та різкі зміни настрою, але і значна їх глибина та вираженість. Від настрою у даний момент залежить і самопочуття, сон, апетит, працездатність та бажання побути в самотності або тільки з близькою людиною, або ж кинутись в гучну компанію, «на люди». Відношення до свого майбутнього також змінюється відповідно до зміни настрою підлітка: воно то постає чудовим та сонячним, то сірим і сумним. Так само і минуле постає як ланцюг приємних спогадів, або ж здається таким, що складається із невдач, помилок, несправедливостей.

Мало мотивована зміна настрою іноді наводить на думку, що лабільні підлітки можуть бути поверховими и легковажними. Насправді ж підлітки даного типу здатні на глибокі та справжні почуття, на сильну та щиру прив'язаність. Це більшою мірою впливає на їх відносини з рідними та близькими, але лише до тих, від кого вони самі відчувають любов, турботу та

увагу. До цих людей прив'язаність зберігається, не дивлячись та легкість та частоту скороминущий сварок.

Лабільним підліткам притаманна і віддана та щира дружба. У своєму другу вони підсвідомо шукають психотерапевта. Підлітки з лабільною акцентуацією вельми чутливі до всякого роду знаків уваги, подяки, до похвали та заохочувань – все це їм приносить щирю радість, але зовсім не спонукає до зарозумілості. Догани, осуд, нотації глибоко переживаються і здатні занурити в повне засмучення.

Реакція емансипації помірно виражена. Їм добре у сім'ї, якщо вони відчувають там любов, тепло та затишок. Емансипаційна активність проявляється у вигляді коротких спалахів, що обумовлені перепадами настрою, які зазвичай можуть трактуватися дорослими як звичайна впертість та капризи.

Тяга до утворення груп з однолітками також підпорядковується змінам настрою: в період, коли настрої піднесені, лабільні підлітки шукають компанії, коли настрої погані – уникають їх. В групі однолітків не претендують на роль лідера, охоче задовольняються положенням улюбленця, якого захищають та опікають сильніші приятелі. Їм не властиві ні азартність, ні скрупульозність колекціонування, ні наполегливе удосконалення сили, спритності, вмінь, ні висоти витончених інтелектуально-естетичних насолод. Лабільні підлітки ніколи не претендують на лідерство, ні в компанії, ні у успішності по навчанню.

Художня самодіяльність, спілкування з друзями, а також деякі домашні тварини (особливо власна собака) відносяться до таких захоплень, що дають легкий відтік емоціональної енергії, що накопичується в моменти перепаду настрою. Жодне із хобі не триває довго і досить стрімко змінюється на інше.

Самооцінка відрізняється щирістю. Підлітки з лабільною акцентуацією добре знають особливості свого характеру, розуміють, що вони «люди настрою», і що від цього настрою у них залежить абсолютно все. Вони виявляють чудову інтуїцію, що дається взнаки при визначенні відношення до

себе зі сторони інших. Практично при першому контакті відчувають, хто до них відчуває симпатію, хто байдужий, а в кому є хоча б крапля недоброчливості та неприязні. Відповідне відношення виникає у той же момент і буз спроб його приховати.

Слабким місцем лабільного типу виступає відторгнення зі сторони емоціонально значущих осіб, втрата близьких, вимушена розлука з ними.

Лабільна акцентуація є фундаментом для розвитку афективних розладів, неврозів, особливо неврастенії, реактивної депресії. Лабільному підлітку важливо опанувати прийоми контролю своїх станів, які по своїй суті є прийомами саморегуляції. Соціальний педагог може рекомендувати техніки дихання, техніку самонаказів, прийом раціоналізації [9; с. 148].

4) Астеноневротична акцентуація.

Дана акцентуація досить часто сприяє невротичним реакціям. На її основі може виникнути «невроз розвитку». Тут важливо пам'ятати, що головним критерієм, який допомагає відрізнити невротичний розвиток від психопатійного, - це відношення особистості до власних переживань і станів як до болісних, чужим, від яких необхідно позбутися.

Підвищена втомлюваність, дратівливість, мінорний настрій виступають характерними рисами астеноневротичної акцентуації. Особливо часто спостерігається втомлюваність під час інтелектуальних занять. Помірне фізичне навантаження такими підлітками переноситься набагато краще, ніж розумове, однак високі фізичні перенавантаження можуть виявитися нестерпним. Роздратування з будь-якого приводу з легкістю виливається на оточуючих і з тією ж легкістю змінюється на каяття.

Даному типу акцентуованих підлітків практично не притаманний розвиток девіацій. Прагнення до емансипації від старших і потяг до входження до груп з однолітками не отримують прямого вираження у зв'язку з вираженою астенією і втомлюваністю.

Самооцінка при астеноневротичній акцентуації характеру зазвичай не висока. В думках про майбутнє головне місце займають турботи про власне здоров'я.

З настанням періоду статевого дозрівання, фізичного дорослішання невротичні риси характеру можуть згладжуватися.

5) Сензитивна акцентуація.

Сензитивна акцентуація формується відносно пізно у порівнянні з іншими, в основному у віці 16-19 років. У цей час період проблеми пубертатного періоду зазвичай вже вирішені і особистість стикається з новими, що обумовлені вступом у доросле життя. Даний тип акцентуації розвивається, як правило, у підлітків надзвичайно чутливих та вразливих. Вони мають високу моральну планку. Для багатьох юнаків даної категорії характерне відчуття «власної неповноцінності».

В дитинстві діти сензитивного типу досить боязливі, відчували весь список нормативних страхів: боялися залишатися вдома самі, боялися темряви. Вони не любили ризикових пустощів, рухливих ігор, великих дитячих компаній, відчували крайню сором'язливість серед сторонніх людей, у новій обстановці, не схильні вступати в діалог з незнайомцями. Але при всьому цьому вони виявляли прив'язаність до близьких людей, демонструючи з ними високу комунікабельність та товариськуність. Віддавали перевагу іграм з малюками, ніж грі з однолітками.

Читанню багато з них віддавали перевагу тихим іграм, малюванню, моделюванню. В цілому відрізнялися слухняністю, були так званими «домашніми дітьми».

Навчальний заклад лякає їх скупченням однолітків, шумом, метушнею і бійками на перервах, однак звикаючи до однолітків і навіть у випадку, коли вони можуть страждати від деяких однокласників, сензитивні підлітки вкрай неохоче переходять у іншу групу. Навчаються зазвичай дуже старанно. Нервуються через різні перевірки, контрольні, екзамени. Часто соромляться відповідати, відчуваючи страх збитися з думки, викликати сміх, або ж

навпаки, відповідають значно менше того, що знають насправді, щоб не інші не виставляли вискочкою або надмірно примірним студентом.

Початок пубертатного періоду у підлітків даного типу зазвичай проходить без особливих ускладнень. Труднощі з адаптацією починаються у віці 16-19 років – в період зміни звичного шкільного стереотипу на трудовий або на навчання у вищому навчальному закладі, тобто, саме у той період, коли виникає необхідність активно встановлювати відносини з великою кількістю нових людей. Саме у цьому віці перешкодою стають дві основні риси сензитивного типу – надмірна вразливість і різко виражене почуття власної неповноцінності.

Реакція емансипації у сензитивних підлітків буває виражена досить слабо. До значимих дорослих зберігається дитяча прив'язаність. До турботи зі сторони дорослих старших відносяться не тільки з терпінням, але й охоче їй підпорядковуються. Докори, нотації і покарання зі сторони близьких викликають сльози, муки совісті і навіть відчай, а не зазвичай притаманний для підлітків протест. Тим більше не виникає бажання заперечити або оспорювати духовні цінності, інтереси, звичаї та смаки старшого покоління.

Почуття власної неповноцінності у сензитивних підлітків робить особливо вираженою реакцію гіперкомпенсації. Вони шукають спосіб самоствердитися не в стороні від слабких місць своєї сутності, не в областях, де можуть розкритися їхні здібності, а саме там, де відчувають свою неповноцінність.

Дівчатка намагаються показати свою веселість та комунікабельність. Боязкі та сором'язливі хлопчики натягують на себе маску розв'язаності і навіть навмисної зарозумілості. Психологам добре відомий подібний феномен самозахисту. В силу такої ж реакції гіперкомпенсації сензитивні підлітки виявляються в числі активістів. З ними зручно взаємодіяти педагогам, вони їх і висувають на такі пости, маючи відповідальних помічників у їх обличчі. При цьому неформальне лідерство в студентських групах часто достається іншим.

Нестерпними для підлітків сензитивного типу є ситуації, у яких вони виступають об'єктом насмішок, або ж коли їх репутація знаходиться під загрозою. Подібні ситуації несуть травматичний характер, здатні викликати тривалі стресові стани. Важливо, щоб у таких ситуаціях поряд були розуміючі люди, які підтримають та зможуть роз'яснити підлітку причини того, що відбувається, вказати на шлях виходу з неблагополучної ситуації.

б) Психоастенічна акцентуація.

В дитинстві прояви психоастенічної акцентуації характеру незначні і обмежуються боязкістю, лякливістю, моторною незграбністю, схильністю до філософських роздумів і раннім інтелектуальним інтересам. Іноді вже в дитячому віці виявляються нав'язливі стани та фобії (страх перед незнайомими людьми та новими предметами, страх темряви, страх залишитися за замкнутими дверима і т. п.). Рідко спостерігаються невротичні тики.

Критичним періодом для психоастенічного характеру є початок навчання у навчальному закладі. Скарги дорослих на відповідальність психоастеніка надзвичайно чутлива для них. В сучасних умовах конкурентного виживання батьки покладають особливо великі надії і пред'являють високі вимоги до успіхів своїх дітей. Психоастеніки чутливі до сприйняття батьківських планів і прагнуть їх виправдати. При цьому фізичні та емоційні перенавантаження, проти яких вони не здатні боротися, можуть виявитися непосильними і призвести до психічних зривів.

Головними проявами психоастенічної акцентуації у підлітковому віці є нерішучість, тривожна недовірливість, схильність до рефлексії та самоаналізу. Будь-який самостійний вибір для них може виявитися предметом довгих та болісних коливань. Однак вже прийняте рішення повинно бути виконане негайно.

Не дивлячись на схильність до самоаналізу, самооцінка досить часто може бути неправильною. Велика вірогідність і того, що можуть виникати obsesії – нав'язливих страхів, побоювань, дій, ритуалів, думок, уявлень.

Психологічним захистом від постійної тривоги для астенічних компульсивних підлітків стають спеціально продумані ритуали та предмети (доторкування, огляд тощо). Підлітку здається, що якщо він виконає ритуальні дії (постукає по дереву, не наступить на люк, доторкнеться до іграшки і т. п.), то нічого небезпечного та неприємного не станеться.

Компульсивність часто поєднується з перфекціонізмом – постійним вдосконаленням у поведінці. Надмірний перфекціонізм може проявляти себе як поведінкова примха: дівчинка-підліток може витратити декілька годин на зачіску, домагаючись положення «волосинка до волосинки». Компульсивні ритуали і надмірний перфекціонізм частіше за все розвиваються як спосіб зниження або зняття тривожного стану. Такі підлітки відчувають себе незахищеними і намагаються захистити себе і близьких доступним для них способом.

Часто компульсивні підлітки і підлітки-перфекціоністи відчувають невпевненість в своїх особистісних якостях і своїми ритуальними діями як би, на їх думку, знімають власні негідні якості.

Такі підлітки потребують психологічної корекції за участі спеціаліста, близькі люди також можуть допомогти, створивши умови захищеності та уваги. Соціальному педагогу важливо розуміти природу поведінки, що здається дивною, даної категорії підлітків, а також допомогти позбутися цієї дивакуватості, формуючи умови захищеності та підтримки.

7) Шизоїдна акцентуація.

Найбільш суттєвими рисами даної акцентуації характеру вважаються замкнутість, відстороненість від оточуючих, нездатність встановлювати соціальні контакти, знижена потреба в спілкуванні.

Шизоїдні риси виявляються в більш ранньому віці, ніж особливості усіх інших типів акцентуацій. Такі діти привертають до себе увагу тим, що ведуть себе відсторонено від однолітків, віддають перевагу спілкуванню з дорослими, іноді довго слухаючи їх бесіда та вставляючи в них недитячі

репліки, викликаючи цим загальний подив. Дорослих дивує така недитяча стриманість у прояві почуттів, яка сприймається як холодність.

Внутрішній світ підлітка-шизоїда закритий від сторонніх людей. Шизоїд частіше розкриється перед людиною малознайомою, але може назавжди залишитися закритим для близьких. Недостатність інтуїції і нездатність до співпереживання обумовлюють емоційну холодність шизоїдів. Їх вчинки деколи вражають своєю черствістю. Вони пов'язані з невмінням вникати в стани інших людей. Можна сказати, що шизоїд твердий, як дерево, коли ситуація стосується не його, і крихкий, як скло, якщо ситуація стосується його емоціонально.

Реакція емансипації у підлітків-шизоїдів виражена досить слабо, що пов'язано з низькою контактністю. Іноді вони піддаються глузуванню зі сторони однолітків, але завдяки холодній стриманості, заставляють дотримуватися дистанції.

Їх самооцінка адекватно відображає замкнутість, важкість встановлення контактів. Інші протиріччя своєї поведінки шизоїди нерідко не помічають. Вони пишаються своєю незалежністю та самостійності.

Шизоїдні акцентуації зазвичай не призводять ні до соціальної дезадаптації, ні до важких порушень у поведінці, ні до невротичних розладів. Суїцидальна поведінка їм не притаманна.

8) Епілептоїдна акцентуація.

Основними проявами епілептоїдної акцентуації є схильність до дисфорії і тісно пов'язана з нею афективність, а також певна в'язкість у спілкуванні, певна важкість та інертність в усіх психічних проявах.

Афективні вибухи епілептоїдного підлітка схожі на епілептичні випадки: виникають раптово та без причини і зупинити їх зовнішнім втручанням неможливо. Афекти сильні та тривалі, епілептоїд довго не може опанувати себе. Якщо в пориві афекту підліток вплутується у бійку, то б'ється шалено і зі злістю, становлячи серйозну небезпеку для інших.

В дитинстві такі діти відрізняються тим, що їхній плач неможливо зупинити, доки вони не наплачуться. У епілептоїдних дітей частіше за інших можуть виявлятися схильності до садизму: вони люблять знущатися над тваринами, глузують з молодших. В компанії дітей вони претендують не просто на лідерство, а на роль володаря. Вони вкрай бережливі по відношенню одягу, іграшок та загалом усього, що належить їм.

У перші роки навчання помітною може бути скрупульозність у веденні зошитів, всього навчального господарства, що стає самоціллю. Пишуть вони чисто, часто бісерним почерком.

Зазвичай повністю епілептоїдні риси розкриваються в період статевого дозрівання у віці 12-19 років. Підлітки нерідко самі відмічають спонтанність дисфорій («на мене щось найшло»). Проявлятися вони можуть не тільки злістю, роздратуванням, а й апатією, бездіяльністю. Підстава для гніву може бути досить нікчемною, але вона завжди пов'язана хоча б з незначним обмеженням інтересів.

У епілептоїдних підлітків істинні суїцидальні дії трапляються досить рідко. Частіше вони носять характер суїцидального шантажу. Суїцидальні демонстрації можуть бути спровоковані покараннями, несправедливістю на їх думку. Їхнє призначення – доставити кривднику серйозні неприємності.

Реакція емансипації з однолітками тісно пов'язана з прагненням до володарства. Симпатію до них ніхто не відчуває, тому їх влада тримається на страху перед ними. Майже всі епілептоїди люблять азартні ігри. У спорті їм подобається те, що дозволяє розвинути фізичну силу.

9) Демонстративна (істероїдна) акцентуація.

Основні риси даного типу акцентуації – егоцентризм та прагнення постійної уваги до себе, захоплення, здивування, співчуття та шанування. Приймають будь-яке визнання оточуючими, навіть обурення, головне не залишитися непоміченим. Можна помітити, що істероїдні підлітки будь-якими методами намагаються добитися зауваження від викладача, отримуючи від цього задоволення і заспокоюючись на певний час. Для

привернення уваги до себе істеричні підлітки використовують різні засоби, в тому числі фантазії та брехню.

З настанням пубертатного періоду істероїдні риси зазвичай загострюються. Улюбленим прийомом істероїда можуть стати суїцидальні демонстрації. Їх причиною зазвичай виступають вражене самолюбство, відсутність уваги. Ще одна причина таких демонстрацій – уникнення відповідальності та покарання, бажання викликати співчуття, жалість, співпереживання. Сама суїцидальна демонстрація, що супроводжується переживаннями оточуючих, цікавістю зі сторони випадкових свідків, викликає колосальне задоволення егоцентризму істероїдного підлітка.

Реакція емансипації з однолітками завжди пов'язана з претензіями на лідерство, але істинним лідером такий тип бути не здатний, адже не завжди може бути змістовним та цікавим для однолітків. Тому істероїдні підлітки часто змінюють компанії.

Захоплення та хобі цілком пов'язанні з тим, що дає можливість покрасуватися перед іншими. Дуже люблять виступати на сцені.

Самооцінка демонстративних підлітків майже завжди завищена.

10) Нестійка акцентуація.

В дитинстві представники даного типу вирізняються неслухняністю і непосидючістю, при цьому бояться покарань, легко підпорядковуються іншим. З важкістю можуть засвоювати елементарні правила поведінки. За дітьми з нестійкою акцентуацією весь час потрібно слідкувати. Зразками для наслідування виступають ті моделі поведінки, які забезпечать негайну насолоду, зміну вражень, розваги.

Нестійкі підлітки рано починають курити, тягнутися до вуличних «поганих» компаній. В підлітковому віці їх основна стихія – хуліганство, алкоголь і навіть наркотичні речовини. Реакція емансипації у них пов'язана з бажанням розважитися та отримати від цього задоволення.

Ніколи не відчувають істинної любові до батьків та рідних. До сімейних проблем абсолютно байдужі.

Їх захоплення цілковито обмежуються комунікативно-інформативними типами хобі, а також азартними іграми. Види хобі, що потребують напруження, фізичного чи розумового, їх не приваблюють.

Вони не здатні ні та віддану дружбу, ні на щирю любов. Для них важливими є лише компанії, з якими можна розважитися. Втечі з дому для таких підлітків частіше за все виступають як засіб вирішення всіх проблем, як засіб втечі від неприємностей або уникнення покарання. Повторні втечі все частіше стають обумовлені пошуком розваг, бажанням позбавитися від труднощів, потягом до вільного життя.

11) Конформна акцентуація.

Головною відмінною рисою даної акцентуації є готовність підпорядковуватися більшості, консерватизм. Конформісти завжди підлаштовуються під оточуюче середовище, намагаються бути як усі (мається на увазі бути як люди з їх оточення). Конформізм поєднується з некритичністю сприйняття усього, що діється навколо.

Реакція емансипації яскраво проявляється лише у тому випадку, коли батьки, педагоги, дорослі з їх оточення відривають конформного підлітка від звичного йому середовища однолітків, якщо вони протидіють його бажанню бути як всі.

Захоплення та хобі підлітка з конформною акцентуацією повністю визначаються колом його спілкування. Тому в даному випадку важливо, щоб оточення такого підлітка було позитивним та морально вихованим.

12) Змішані акцентуації.

Окрім всіх вище перерахованих акцентуацій характеру у підлітків, можна також виділити змішані типи акцентуацій, коли у характері однієї особистості знаходять своє вираження 2 або декілька типів акцентуацій.

Змішані типи являють собою майже половину випадків явних акцентуацій. Не дивлячись на те, що змішані типи здаються різноманітними, поєднання, які зустрічаються у таких випадках, зовсім не випадкові – вони підпорядковуються певним закономірностям.

Риси одних типів акцентуацій поєднуються один з одним досить часто, а інших практично ніколи. Прояв рис одних акцентуацій не урівноважується проявами інших, а навпаки, посилюються ними. Саме тому корекційна робота з підлітками, яким притаманні змішані акцентуації, особливо важка [14; с. 256].

1.4. Детермінанти виникнення акцентуацій характеру у підлітковому віці

Акцентуації характеру у підлітковому віці виникають під впливом різноманітних факторів, серед яких виділяють психологічні, соціальні та спадкові.

Розвиткові будь-якого типу акцентуацій можуть сприяти:

- 1) Відсутність можливості задовольнити базові потреби в любові, опіці, безпеці та спілкуванні;
- 2) Відсутність поняття про моральні та культурні норми;
- 3) Несформована мотиваційна сфера – відсутність стійких інтересів та цілей;

- 4) Неправильне уявлення про себе. Іншими словами – дисгармонійність Я-образу, що включає в себе комплекс неповноцінності, або ж навпаки завищену самооцінку та неадекватний рівень домагань;
- 5) Генетична схильність. Особливості функціонування нервової системи передаються дітям від батьків. Особливо це стосується гіпертимної, циклоїдної та шизоїдної акцентуацій. Тому якщо у батьків є акцентуована риса характеру, то висока ймовірність того, що вона виявиться і у дитини. Неправильне виховання та поведінка батьків здатні значною мірою посилити вродженні акцентуовані риси;
- 6) Спадкові ознаки. До таких ознак належать тип нервової системи та захворювання, що пов'язані з нею, фізичні вади особистості, спадкові та хронічні хвороби;
- 7) Когнітивна криза. При взаємодії підлітка з оточуючими можуть виникати зовнішні та внутрішні бар'єри в діяльності та спілкуванні, що здатні призвести до психологічних зривів.
- 8) Умови виховання. Акцентуація характеру у підлітковому віці може розвинутих під впливом неправильних умов виховання, наприклад від безконтрольності з боку батьків, або ж навпаки, під впливом гіперопіки, жорстких стосунків, надмірних вимог і очікувань стосовно дитини тощо.
- 9) Перешкоди в діяльності. Ознаки акцентуації характеру у підлітків можуть проявлятися, коли їм доводиться зіткнутися з перешкодами у діяльності, що спрямована за задоволення особливо значущих потреб. Авторитарний стиль спілкування у школі, домінування методів примусу у навчанні є недопустимими, оскільки призводять до виникнення конфліктних ситуацій та провокують виникнення різних форм дезадаптивної поведінки у підлітків – нехтування нормами соціальної поведінки.

Слід виділити умови виховання як основний психологічний фактор, що впливає на формування тієї чи іншої акцентуації характеру. Так різні його прояви здатні викликати розвиток різних типів акцентуацій, а саме:

- Гіперопіка і контроль зі сторони батьків та викладачів. Сприяє розвитку та поглибленню психастенічної, сенситивної та астеничної акцентуацій;
- Недостатність опіки і уваги зі сторони батьків підвищує ризик розвитку істероїдних, нестійких та конформних рис особистості;
- Жорстке відношення, надмірна суворість та авторитарний стиль спілкування провокують посилення епілептоїдних рис;
- Підвищення вимоги до дитини призводять до виникнення психастенічної акцентуації характеру;
- Відсутність емоційного контакту може викликати посилення лабільних, сенситивних та астеничних рис;
- Надмірна увага до самопочуття і хронічні хвороби, що порушують нормальне функціонування особистості. Велику роль відіграють фізичну вади, дефекти зовнішності та захворювання нервової системи. Результатом можуть стати істероїдна або астено-невротична акцентуації;
- Серйозні конфлікти з однолітками в підлітковому віці, коли спілкування є найбільш значимим, можуть стати причиною розвитку конформної або шизоїдної акцентуацій характеру[27; с. 356].

Висновки до першого розділу

Виходячи з усього вищесказаного у першому розділі роботи, можна зробити певні висновки. Перш за все, період підліткового віку являє собою надзвичайно важливий період в процесі становлення людини як особистості,

в процесі формування моральних уявлень, соціальних установок та формування поведінки.

Окремі риси характеру можуть стати більш вираженими, тобто акцентуйованими, внаслідок чого проявляється значима вразливість до окремих психогенних впливів.

Домінуюче значення у розвитку самопізнання підлітка має думка інших, значимих для підлітка людей, по відношенню до оцінки його особистості.

Головним новоутворенням підліткового віку виступає почуття дорослості, що проявляється у бажанні підлітка того, щоб оточуючі відносилися до нього як до дорослої особистості. Це відображається у відкритому негативізмі, зі сторони підлітка, в сторону дорослих, у претензіях на рівноправ'я, у прагненні до самостійності, у безконтрольності та необдуманості власних дій. Акцентуйовані риси характеру роблять період дорослішання важким не тільки для самого підлітка, а й для всіх оточуючих його людей.

На базі проведеного дослідження літературної бази, що стосується питання нашої роботи, можна прийти до висновку, що наявність вираженої акцентуації характеру значно ускладнює процес формування особистості, розвиток психічних процесів, впливає на рівень самооцінки, а також на поведінку та рівень вихованості підлітка. Страждають взаємостосунки з однолітками та дорослими. Можливі психоемоційні прояви негативно впливають на психосоматичний стан особистості.

Психопатичні особливості у прихованій формі властиві майже кожній людині. Однак, чим більше виражене індивідуальність особистості, тим більше властиві для неї, і тим більше виражені акцентуйовані риси. Це проявляється також наявністю взаємозв'язку між геніальністю та акцентуаціями.

Також важливо зробити акцент на тому, що виражена акцентуація – не патологія, а крайній варіант норми, однак при впливі негативних факторів та

умов може привести до патологічних порушень і змінити поведінку особистості.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ НА НАВЧАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

2.1. Констатувальне дослідження навчальної успішності підлітків з різними акцентуаціями характеру

З переходом в підлітковий вік відбувається суттєва перебудова навчальної діяльності школяра. Новий, більш високий рівень навчальної діяльності визначається ступеню її самостійності.

Т. В. Драгунов, Д. Б. Ельконін та інші психологи у своїх дослідженнях доводять, що з початком підліткового віку спостерігається велике різноманіття у рівнях розвитку навчальної діяльності – від найбільш низького рівня, при якому відсутні навіть елементарні вміння організувати самостійну роботу через послідовність проміжних форм, де, наприклад, самостійна робота спостерігається тільки при виконанні домашньої роботи, до найвищого рівня, при якому самостійно освоюється і новий матеріал, і навіть нові області знань. Очевидно, останній рівень розвитку являється найбільш бажаним [10; 123].

Саме початок підліткового віку пов'язаний з початком формуванням найвищого рівня навчальної діяльності. Для підлітка поступово розкривається сенс навчальної діяльності по самоосвіті, що направлена на задоволення пізнавальних потреб.

В психології відношення розглядається як взаємне відображення об'єктів, їх суттєвих властивостей, структурних та інших характеристик. З загальним зростанням свідомого відношення до дійсності у підлітків помітно посилюється свідоме відношення до навчання.

У своїй навчальній діяльності вони поступово переходять на новий, більш високий рівень, що пов'язаний з новим відношенням до справжніх, глибоких знань, які набувають більш особистісний сенс [33; с. 145].

Вивчення відношення акцентуєваних підлітків до навчальної діяльності, необхідно, так як саме у підлітковий період активно формується стійкий інтерес до значимої діяльності, вибору майбутньої професії та навчальної діяльності.

Об'єктом нашого дослідження являються підліткові акцентуації. Для дослідження були обрані підлітки восьмих класів (13-15 років) ЗОШ І-ІІІ

ступенів №3 м. Шепетівки у кількості 48 школярів (24 хлопчика та 24 дівчинки).

В ході дослідження було використано методику «Опитувальник для ідентифікації типів акцентуацій характеру підлітків», що був розроблений А. Лічко та модифікований С. Подзамінім. Опитувальник складається зі 143 різноманітних тверджень, де за кожне, що стосується характеру досліджуваного, нараховується 1 бал. Відповідно до кількості балів, що відображаються у бланку відповідей до даного опитувальника, визначається домінуюча акцентуація характеру.

Текст методики та зразок бланку відповідей до неї представлений у Додатку А.

Так як темою нашого дослідження є не просто вивчення акцентуацій, а їх взаємозв'язок з показниками навчальної успішності, то, відповідно, було проаналізовано і ці показники. Зокрема, в ході колективної бесіди з учнями були виявлені улюблені та нелюблені предмети, а також за допомогою методики Г. Н. Казанцевої були виділені основні мотиви навчальної діяльності підлітків.

Дана методика містить 14 тверджень, що відповідають основним мотивам навчальної діяльності, з яких школяру пропонується обрати ті, які імпонують саме йому. Текст методики наведений у Додатку Б.

Для загальної оцінки рівня навчальної мотивації учням було запропоновано пройти методику «Мотиви навчання учнів» Н. А. Пивоварова, яка являє собою своєрідну анкету, що дає змогу оцінити також і направленість мотивів до навчання. Зміст методики наведений у Додатку В.

2.2. Аналіз результатів проведеного дослідження

Першим було проведено дослідження для визначення типу акцентуацій характеру у підлітків. Усі дані, що були отримані в ході дослідження, занесені до Таблиці 2.2.1 «Результати дослідження акцентуацій характеру підлітків за методикою «Психохарактерологічний діагностичний опитувальник» (за А. Лічко)».

Таблиця 2.2.1

Результати дослідження акцентуацій характеру підлітків за методикою «Психохарактерологічний діагностичний опитувальник» (за А. Лічко)

Акцентуації характеру	Гіпертимна		Циклоїдна		Лабільна		Астено- невротична	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Хлопчики	5	10,42	4	8,33	1	2,08	3	6,25
Дівчата	3	6,25	1	2,08	2	4,17	5	10,42
Всього	8	16,67	5	10,42	3	6,25	8	16,67
Акцентуації характеру	Сенситивна		Психо- астенічна		Шизоїдна		Епілептоїдна	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Хлопчики	2	4,17	1	2,08	1	2,08	2	4,17
Дівчата	3	6,25	-	-	-	-	-	-
Всього	5	10,42	1	2,08	1	2,08	2	4,17
Акцентуації характеру	Істероїдна		Нестійка		Конформна		Змішана	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Хлопчики	-	-	2	4,17	1	2,08	2	4,16
Дівчата	3	6,25	3	6,25	2	4,17	2	4,16
Всього	3	6,25	5	10,42	3	6,25	4	8,32

Аналізуючи результати дослідження акцентуацій характеру учнів восьми класів, ми дійшли до висновку, що найбільш поширеними типами акцентуацій є гіпертимна (16,67%) та астеноневротична (16,67%). Можна помітити і певні гендерні розбіжності та закономірності. Так, у результаті діагностики у 5 хлопчиків та 3 дівчаток була виявлена гіпертимна акцентуація, тоді як астеноневротична, з точністю, але навпаки – у 5 дівчаток та 3 хлопчиків.

Домінування гіпертимного типу акцентуації, особливо у хлопчиків, можна пов'язати з тим фактом, що у підлітковому віці дитина хоче виділитися серед інших, відчувати себе індивідуальністю, що потребує затрат

енергії. У них виникає бажання завести багато нових знайомств та стати популярним у своїй групі.

Провідна кількість підлітків з астеноневротичним типом акцентуації можна пояснити тим, що у цей віковий період доволі часто спостерігається зниження настрою (особливо у дівчаток, враховуючи сплеск гормонів), слабкість, підвищена втомлюваність і виснажуваність, емоційна нестійкість, слізливість і т. п.

Циклоїдний тип акцентуації був виявлений у 5 людей, серед яких 4 хлопчика та 1 дівчинка. Такий тип акцентуації також характерний для підлітків, адже характеризується зміною настрою від стану ейфорії до субдепресивного, що особливо проявляється у період статевого дозрівання.

Шизоїдна акцентуація за результатами дослідження були виявлені лише у 1 підлітка-хлопчика. Підлітки з такими результатами потребують певної корекції, адже саме наявність цієї акцентуації може призвести до проявів психопатій у майбутньому, так як їм не типові прояв емпатії та емоційність.

До таких «загрозливих» типів можна віднести також і епілептоїдний тип. Він був виявлений у 2 підлітків, також хлопчиків. Для них характерні агресивність, високий ступінь егоїзму, конфліктність, однак разом з тим їм притаманні акуратність та інші інертні риси, що саме по собі призводить до внутрішньої дисгармонії особистості.

Психоастенічний тип виявлений у 1 досліджуваного хлопчика з доволі чутким та м'яким характером. Такі діти відчують труднощі з адаптацією у шкільному середовищі, адже характерна для них тривожність та сором'язливість досить відчутно заважає цьому процесу.

Конформний тип спостерігається у 3 підлітків, серед яких 2 дівчинки та 1 хлопчик. Як показали спостереження за даними дітьми, вони схильні пристосовуватися у своїй поведінці до конкретної групи, намагаючись не виділятися. Дані підлітки є соціально залежними від думки більшості колективу класу.

Істероїдна акцентуація виявлена у 3 підлітків-дівчаток. Можливо, це пов'язано з тим, що у підлітковому віці дівчатка більше схильні до демонстративних реакцій на ситуації, а у цей період такі реакції проявляються у них набагато яскравіше, ніж у хлопчиків.

Нестійкий тип спостерігається у 5 досліджуваних (2 хлопчика та 3 дівчинки). Підлітки відчують труднощі не тільки з навчанням, а й у міжособистісних стосунках зі своїми однолітками, адже мають слабку волю та нездатні протистояти негативним впливам, у тому числі і психологічним.

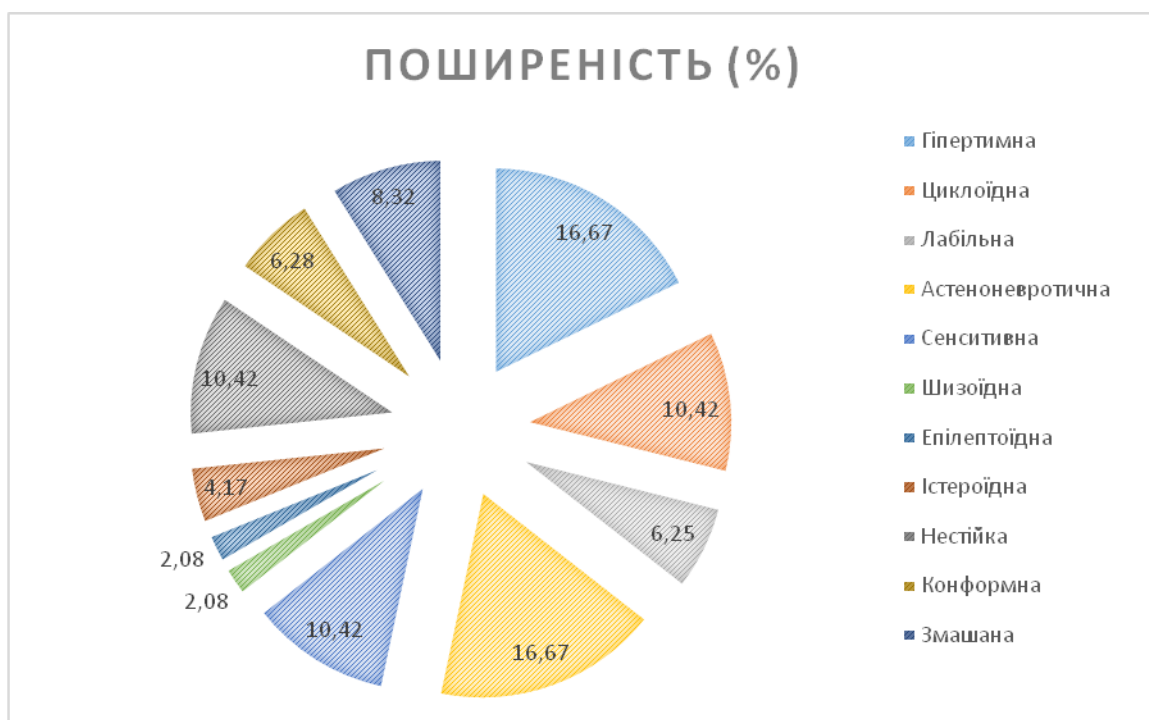
Лабільна акцентуація виявлена у 3 підлітків, 1 хлопчика та 2 дівчаток. Їм присутня інфантильність у поведінці, а на перше місце виноситься не цінність навчання у школі як засобу отримання знань, а як можливість спілкування та шанс знайти нових друзів.

Сенситивний тип акцентуації характеру спостерігається у 5 підлітків із 48 досліджуваних, серед них 2 хлопчики та 3 дівчинки. Для них характерні висока чутливість, у тому числі до критики, нестійка самооцінка (у 4 із досліджуваних вона занижена), однак такі діти досить відповідально ставляться до поставлених їм завдань.

Для наочності усі дані також були представлені на діаграмі 2.2.1, де показане відсоткове співвідношення усіх виявлених акцентуацій у вибірці

Діаграма 2.2.1

Результати дослідження акцентуацій характеру підлітків за методикою «Психохарактерологічний діагностичний опитувальник» (за А. Лічко)

Наступною по черзі проведення дослідження була методика для визначення відношення підлітка до навчальної діяльності - «Вивчення ставлення до навчання» Г. Н. Казанцевої.

Як відомо, причини негативного або позитивного ставлення підлітків до навчальної діяльності досить різноманітні. В ході дослідження ми виявили, що 3 та менше причин вказали лише 5 підлітків із 48 (лише 10,42%). Такі результати, вірогідніше всього, стали результатом того, що підлітки ще не можуть дати однозначну відповідь на запитання: «Чому мені подобається або не подобається конкретний навчальний предмет?».

Результати, отримані в ході вивчення мотивації до навчальної діяльності за методикою Г. Н. Казанцевої, систематизовані у Таблиці 2.2.2

Таблиця 2.2.2

Результати вивчення мотивації до навчальної діяльності за методикою «Вивчення ставлення до навчання» (за Г. М. Казанцевою)

Мотив	Це мій обов'язок		Хочу бути грамотним		Хочу бути корисним громадянином		Не хочу підводити свій клас		Хочу бути розумним і ерудованим	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Хлопчики	8	16,67	16	33,33	9	18,75	3	6,25	14	29,16
Дівчата	10	20,83	18	37,5	2	4,17	4	8,33	15	31,25
Всього	18	37,5	34	70,83	11	22,92	7	14,58	29	60,41
Мотив	Хочу отримати повні та глибокі знання		Хочу навчитися працювати самостійно		Всі навчаються і я теж		Змушують батьки		Подобається отримувати гарні оцінки	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Хлопчики	14	29,16	13	27,08	5	10,42	4	8,33	12	25
Дівчата	12	25	8	16,67	5	10,42	6	12,5	20	41,67
Всього	26	54,16	21	43,75	10	20,84	10	20,83	32	66,67
Мотив	Щоб товариші дружили зі мною		Для розширення кругозору		Змушує класний керівник		Хочу навчатися			
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%		
Хлопчики	3	6,25	12	25	2	4,17	10	20,84		
Дівчата	2	4,17	14	26,16	2	4,17	13	27,08		
Всього	5	10,42	26	54,16	4	8,34	23	47,92		

Отже, виходячи з отриманих результатів, можна констатувати, що основним мотивом навчальної діяльності восьмикласників є мотив «Хочу бути грамотним», адже його обрали 70,83% усіх досліджуваних підлітків.

На другому місті визначається мотив «Подобається отримувати гарні оцінки», який вказали 66,67% респондентів. Важливо відмітити, що даний мотив більше властивий для дівчаток, ніж для хлопчиків. Можливо, це

пов'язано з тим, що дівчата-підлітки більше схильні до демонстративності, а також групі присутні дівчатка з істероїдним (демонстративним) типом акцентуації характеру. Такий результат є очікуваним, адже для підлітка зовнішня сторона навчання (оцінка) здається найбільш приємною.

Наступними по значимості виступають два мотиви, а саме:

- «Хочу отримати повні та глибокі знання» (54,16%);
- «Для розширення кругозору» (54,16%).

Це характеризує підлітків як таких, що прагнуть до самостійності, до грамотності, до розширення власного кругозору тощо.

Найменш популярними мотивами були обрані:

- «Змушує класний керівник» (8,34%);
- «Щоб товариші дружили зі мною» (10,42%);
- «Не хочу підводити свій клас» (14,58%);
- «Всі навчаються і я теж» (10,84%);
- «Змушують батьки» (10,83%).

Тобто, можна підвести підсумок, що головними для підлітка є особистісні мотиви, а соціальні відходять на задній план.

Що ж до загального рівня навчальної мотивації у досліджуваних підлітків, то для її виміру була використана анкета «Мотиви навчання учнів» Н. А. Пивоварова. Було виявлено значне переважання у восьмикласників середнього рівня навчальної мотивації (21 підліток із 48).

Низький рівень був виявлений у 7 респондентів, до яких відносяться підлітки епілептоїдного, шизоїдного, астеноневротичного типів акцентуацій, а також та нестійкого типів.

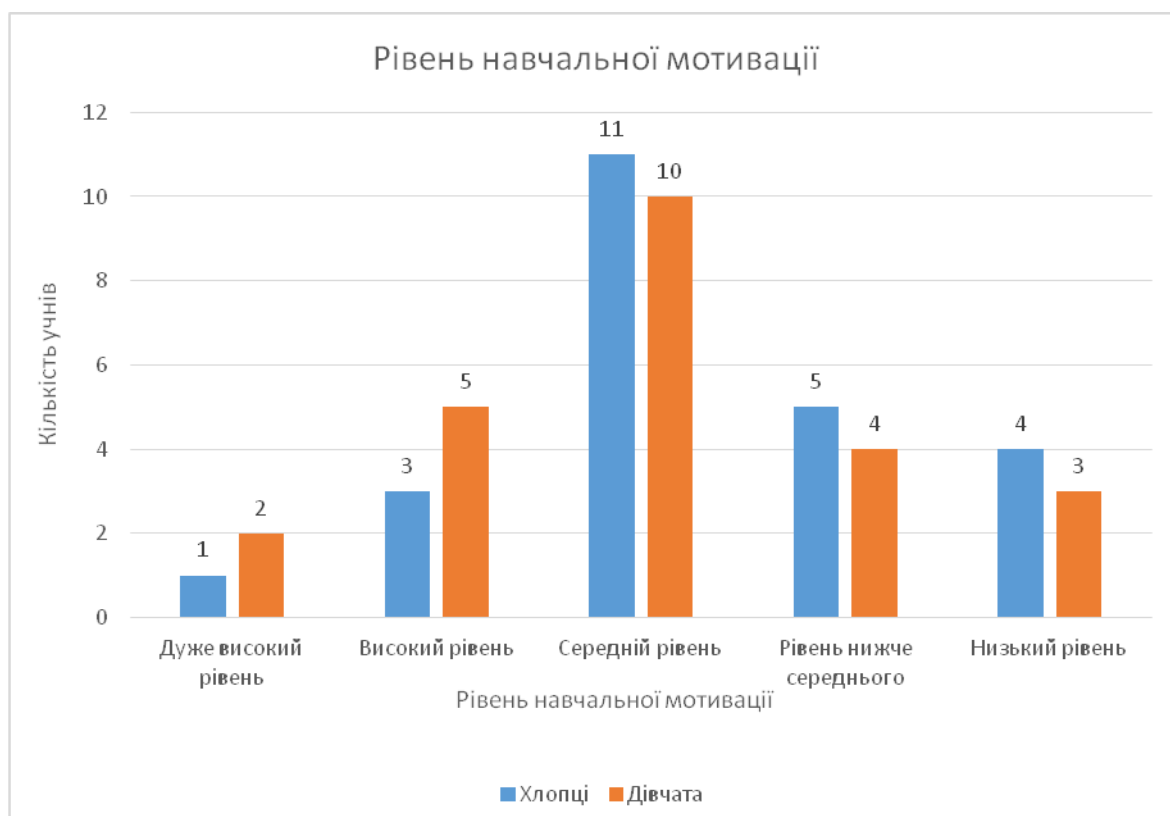
Високий рівень навчальної мотивації був діагностований у підлітків гіпертичного (1 хлопчик), сенситивного (1 дівчинка) та психастенічного типів акцентуацій.

Рівні нижче та вище середнього розподілені між респондентами різних типів акцентуацій, подібно до середнього рівня мотивації.

Для наочності результати проведеного дослідження представлені на Діаграмі 2.2.2 та на Діаграмі 2.2.3 (узагальнені).

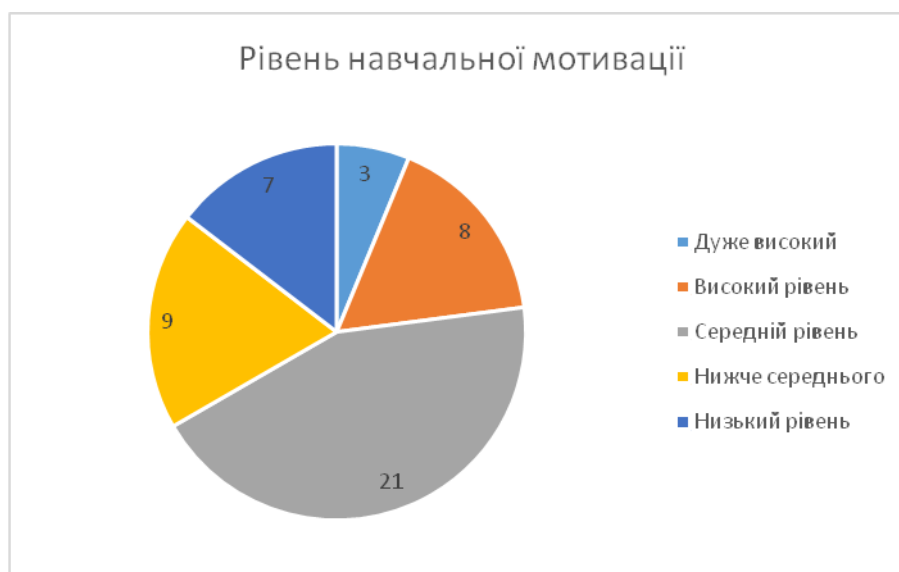
Діаграма 2.2.2

Результати дослідження рівня навчальної мотивації підлітків за методикою «Анкета «Мотиви навчання учнів» (за Н. А. Пивоварова)

Діаграма 2.2.3

Результати дослідження рівня навчальної мотивації підлітків за методикою «Анкета «Мотиви навчання учнів» (за Н. А. Пивоварова) (загальна кількість)

Відношення підлітка до того чи іншого навчального предмету також впливає на рівень його навчальної успішності. Результати дослідження відношення обраних восьмикласників до навчальних предметів наведені у Таблиці 2.2.3.

Таблиця 2.2.3

Результати вивчення відношення підлітків до навчальних предметів (за результатами опитування)

Респонденти	Улюблені предмети									
	Гуманітарні		Мови		Природничі		Математичні		Спорт	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Хлопці	20	41,67	8	16,67	12	25	10	20,83	22	45,83
Дівчата	19	39,58	10	20,83	20	41,67	12	25	12	25
Всього	39	81,25	18	37,5	32	66,67	22	45,83	34	70,83

Продовження таблиці 2.2.3

Респонденти	Неулюблені предмети									
	Гуманітарні		Мови		Природничі		Математичні		Спорт	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Хлопці	11	22,92	14	29,17	17	35,42	20	41,67	6	12,5
Дівчата	8	16,67	12	25	16	33,33	21	43,75	12	25
Всього	19	39,59	26	54,17	33	68,75	41	85,42	18	37,5

Аналізуючи отримані результати, приходимо до висновку, що більшість учнів (81,25%) проявили схильність до гуманітарних предметів, при цьому різко вираженої розбіжності результатів відповідно до статі не виявлено.

Також підліткі віддають перевагу спортивним предметами (70,83% опитуваних). У цьому випадку спорт та фізичні навантаження обрали в більшості хлопчики (45,83%), а не дівчатка (лише 25%).

Що до природничих наук, які за результатами посіли третє місце за популярністю серед підлітків (їх обрали 66,67% респондентів), то у цьому випадку дані предмети обрали в більшості дівчатка (41, 67%) в протизагага хлопчикам (25%). У підлітковому віці дівчатка більше захоплюються професіями типу «людина-природа» (біолог, еколог тощо).

До вивчення мов з інтересом ставиться лише 37,5% усіх опитуваних, не залежно від статі.

Було виявлено досить негативне відношення більшості учнів до математичних предметів. Більше 85% усіх восьмикласників віднесли математичні науки до свої неулюблених предметів. Такі результати можна спробувати пояснити тим, що у підлітковому віці у багатьох спостерігається непосидючість, а математичні науки вимагають до себе уваги, терпіння, точності та концентрації. Однак не можна зовсім виключати і іншу причину,

що може мати місце у подібній ситуації, - часті конфлікти з викладачем математики.

В ході аналізу результатів, що були отримані і ході проведених досліджень, було знайдено зв'язок між акцентуаціями характеру та мотивами навчальної діяльності підлітка, а саме:

- 1) підлітки з істероїдним типом акцентуації частіше інших обирали мотивом навчальної діяльності «подобається отримувати гарні оцінки». Такий взаємозв'язок істероїдної акцентуації та даного мотиву пояснюється тим, що для підлітків з даним типом акцентуації характерне прагнення бути у центрі уваги, бути кращими за іншим, а високий рівень навчальної успішності може сприяти цьому;
- 2) для підлітків з конформним типом акцентуації характеру властивий такі мотиви навчальної діяльності як «це мій обов'язок», «не хочу підводити свій клас», «хочу щоб товариші дружили зі мною». Тобто, для цих підлітків основними виступають соціальні мотиви навчальної діяльності, що доволі очікувано, адже вони підлаштовуються під оточуючих, залежать від їхньої думки;
- 3) з нестійким типом акцентуації склалася майже та ж ситуація, що і з конформним типом. Підлітки даного типу обирають мотивом навчання «не хочу підводити свій клас» та «щоб товариші дружили зі мною», адже вони направлені на пошук компанії для розваг і не хочуть псувати стосунки з можливими друзями;
- 4) для циклоїдів характерним є мотив «заставляють батьки». Можливо, це пов'язане з постійними полярними змінами їх настрою, що не дозволяє чітко визначити інші ведучі мотиви навчальної діяльності;
- 5) підлітки гіпертичного типу акцентуації характеру досить позитивно проявляють себе майже у всіх шкільних предметах. Основним мотивом навчальної діяльності даного типу є мотив «подобається отримувати гарні оцінки». Така ситуація пояснюється особливостями характеру та поведінки дітей даного типу: вони мають хороші здібності, однак іноді

навчаються не рівномірно через власну непосидючість, і намагаються справити на оточуючих гарне враження про себе.

Так як більшість підлітків обирають не один, а декілька важливих для себе мотивів навчальної діяльності, то, відповідно, і мотиви утворюють між собою взаємозв'язки.

Наприклад, ми виявили що:

- мотив «хочу навчатися» залежить від мотиву «хочу бути розумним та ерудованим»;
- мотив «усі навчаються і я також» взаємопов'язаний з мотивом «хочу навчитися працювати самостійно» та з мотивом «хочу отримувати гарні оцінки»;
- мотив навчальної діяльності «хочу щоб зі мною дружили товариші» пов'язаний із мотивом «не хочу підводити свій клас».

Висновки до другого розділу

У даному розділі ми проаналізували всі результати, що були отриманні в ході проведення емпіричного дослідження.

Ми визначили типи акцентуацій характеру досліджуваних підлітків, їх рівень навчальної мотивації та провідні мотиви їх навчальної діяльності.

Основними мотивами, що визначають мотивацію до навчання у підлітків, виступають особистісні мотиви («хочу отримувати гарні оцінки», «хочу бути ерудованим» тощо). Лише у випадку, коли підлітку притаманна нестійка або конформна акцентуація характеру, на перше місце можуть виходити соціальні мотиви навчальної діяльності («не хочу підводити свій клас», «хочу, щоб зі мною дружили товариші» тощо).

Група підлітків, що була об'єктом дослідження, віддає перевагу гуманітарним наукам.

У підлітків з гіпертимним та істеричним типами акцентуаціями характеру основним мотивом навчальної діяльності є прагнення отримувати гарні оцінки.

Конформні підлітки основним мотивом своєї навчальної діяльності визначають мотиви «це мій обов'язок», «не хочу підводити свій клас», «хочу щоб зі мною дружили товариші» (соціальні мотиви).

Відрізняються і підлітки з циклоїдною акцентуацією, для яких основним мотивом навчальної діяльності є мотив «змушують батьки».

Тобто, ми змогли виявити залежність між типом акцентуації характеру та показниками навчальної успішності підлітка, адже остання напряму залежить від рівня його навчальної мотивації.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ У ПІДЛІТКІВ З РІЗНИМИ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ

3.1. Програма реалізації психологічних умов підвищення показників навчальної успішності підлітків з різними акцентуаціями характеру

Беручи до уваги попередньо проведеного емпіричного дослідження, ми дійшли до висновку, що на навчальну успішність значуще впливає рівень мотивації до навчання. Тому у формуючому експерименті було доцільно розробити та застосувати програму для розвитку навчальної мотивації у підлітків.

Тематичний план розвивальної програми для підвищення рівня мотивації до навчальної діяльності для підлітків представлений у таблиці 3.1.1.

Основна мета даної корекційної програми – створення соціально-психологічних умов, у яких підліток зможе сам створити ефективний стиль пізнання навчальної діяльності.

Опираючись на мету, маємо змогу поставити основні завдання корекційної програми, а саме:

- 1) сформувати у підлітка необхідну позитивну мотивацію;
- 2) сформувати у підлітків необхідні для них навички самоаналізу та саморефлексії (відповідно ті, які доступні їм на даному етапі розвитку);
- 3) допомогти учням пізнати сильні сторони їх особистості, що допоможе їм в подальшому навчальному процесі;

- 4) дати підліткам можливість вивчити їх слабкі сторони пізнавальної діяльності та допомогти їм знайти шляхи розвитку чи пристосування до цих сторін;
- 5) загальне підвищення рівня навчальної мотивації, що досягається шляхом вивчення та вдосконалення власних особистісних рис.

Перелік методів та форм роботи, що будуть використовуватися під час занять: бесіда, групова дискусія, малюнкова терапія.

Обладнання: стільці, парти або столи, папір, кольорові олівці та фарби, м'ячик, м'яка іграшка, набір стимульного матеріалу, набір психодіагностичних методик для кожного учасника.

Очікуванні результати:

- 1) підвищення рівня навчальної мотивації у підлітків;
- 2) зменшення прояву негативних рис характеру ацентуйованих підлітків;
- 3) виявлення та розкриття прихованих ресурсів, що допоможуть учням у їхній навчальній діяльності;
- 4) розвиток здатності слухати та інших та поважати їх думку.

Дана програма розрахована на 10 занять, що тривають орієнтовно від 70 до 90 хвилин (1,5 години).

Заняття проводяться 3 рази на тиждень.

Кількість учасників - 32 особи.

Форма заняття – групова.

Вправи, що використовуються під час занять, розраховані на осіб віком 11-15 років.

Інструкції щодо проведення кожного заняття, що входять до складу корекційно-розвивальної програми, та вправи, що були використанні в ході роботи, розміщені у Додатку Г.

Таблиця 3.1

Тематичний план розвивальної програми для підвищення рівня мотивації до навчальної діяльності для підлітків

№ заняття	Структура заняття (вправи)	Обладнання	Тривалість
1	<i>Ціль заняття: створення умов для групи, сприяти саморозкриттю членів групи</i>		
	Вправа «Знайомство»	М'яка іграшка	10 хв
	Вправа «Настрій»		10 хв
	Вправа «Інтерв'ю»		15 хв
	Вправа «Сильні сторони»		10 хв
	Вправа «Самопрезентація»		10 хв
	Вправа «Позитивні думки»		10 хв
	Вправа «Шкільні справи»		5хв
	Вправа «Я сьогодні...»		10 хв
2	<i>Ціль заняття: створення умов, що дозволять сформуванню позитивну мотивацію до навчання, ділитися своїми почуттями з оточуючими і обговорювати чинники, що їх викликають</i>		
	Вправа «Ласкаве ім'я»	М'ячик, листочки, олівці або ручки	10 хв
	Вправа «Настрій»		10 хв
	Вправа «Асоціація»		10 хв
	Вправа «Розповідь»		15 хв
	Вправа «Запам'ятай і назви»		15 хв
	Вправа «Навпаки»		10 хв
	Вправа «Зорова пам'ять»		10 хв
	Вправа «Закріплення»		10 хв

Продовження таблиці 3.1

3	<i>Ціль заняття: створення умов, що дозволять сформувати позитивну мотивацію до навчання, формування адекватної самооцінки</i>		
	Вправа «Мої почуття»	Листочки, ручки, м'ячик	10 хв
	Вправа «Мотиви мого навчання»		15 хв
	Вправа «Перше враження»		15 хв
	Вправа «Як ми підтримуємо чи змінюємо свою самооцінку»		15 хв
	Вправа «Компліменти»		20 хв
	Вправа «Я сьогодні»		15 хв
4	<i>Ціль заняття: створення умов, що дозволять сформувати позитивну мотивацію до навчання, формування адекватної самооцінки</i>		
	Вправа «Мій настрій у школі»	М'ячик, фарби, олівці, альбомні листи	10 хв
	Вправа «Я у спілкуванні»		10 хв
	Вправа «Побажання»		10 хв
	Вправа «Атоми»		15 хв
	Вправа «Я у майбутньому»		20 хв
	Вправа «Я сьогодні»		15 хв
5	<i>Ціль заняття: формування навчальної мотивації, нормалізація взаємовідносин у спілкуванні між підлітками</i>		
	Вправа «Мої почуття»	Альбомні листи, фарби, олівці	10 в
	Вправа «Зарослі»		10 хв
	Вправа «Який я»		20 хв
	Вправа «Вчимося розслабитися»		10 хв
	Вправа «Мій страх»		20 хв
	Вправа «Самореклама»		20 хв

Продовження таблиці 3.1

6	<i>Ціль заняття: формування позитивної мотивації до навчання</i>		
	Вправа «Настрій у кольорі»	Кольорові геометричні фігурки, листок у клітинку, олівець	10 хв
	Вправа «Гра художників»		10 хв
	Вправа «Прогулянка з компасом»		15 хв
	Вправа «Чотири стихії»		5 хв
	Вправа «Найди відмінності»		10 хв
	Вправа «Опорні сигнали»		15 хв
	Вправа «Шкала росту»		15 хв
	Вправа «Очі в очі»		10 хв
7	<i>Ціль заняття: формування позитивної мотивації до навчання, розвиток вміння ділитися своїми почуттями з іншими</i>		
	Вправа «Я сьогодні»	М'ячик	10 хв
	Вправа «Головом'яч»		15 хв
	Вправа «Повітряна куля»		15 хв
	Вправа «Зміна ритму»		10 хв
	Вправа «Відгадай по голосу»		10 хв
	Вправа «Тінь»		15 хв
	Вправа «Школа»		15 хв
8	<i>Ціль заняття: формування позитивного ставлення до педагога та до себе як до учня; усвідомлення власних цілей у житті</i>		
	Вправа «Мої почуття»	М'ячик, листки та ручка	10 хв
	Вправа «Пошук сенсу життя»		20 хв
	Вправа «Події мого життя»		25 хв
	Вправа «Формула вдачі»		15 хв
	Вправа «Ідеальний вчитель»		10 хв
	Вправа «Ідеальний учень»		10 хв

Продовження таблиці 3.1

9	<i>Ціль заняття: створення сприятливих умов для розвитку позитивної навчальної мотивації; розвиток здатності до рефлексії</i>		
	Вправа «Ласкаве ім'я»	Альбомні листи, фарби, олівці	10 хв
	Вправа «Настрій»		10 хв
	Вправа «Уявлення про час»		15 хв
	Вправа «Один день з мого життя»		10 хв
	Вправа «Відчуття часу»		10 хв
	Вправа «Хочу, можу, вмію»		20 хв
Вправа «Стежка до мрії»	15 хв		
10	<i>Ціль заняття: створення сприятливих умов для розвитку позитивної навчальної мотивації; доведення для себе користі виконаної роботи</i>		
	Вправа «Мої ресурси»	Подушка, фарби, олівці, листи	10 хв
	Вправа «Цілі та справи»		15 хв
	Вправа «Закінчи речення»		15 хв
	Вправа «Чарівна подушка»		15 хв
	Вправа «Чотири сфери»		20 хв
Вправа «Я – подарунок людству»	15 хв		

3.2. Перевірка ефективності впровадження експериментальної програми

Після проведення усіх 10 занять, що входять до корекційної програми для підвищення рівня навчальної мотивації підлітків, було проведено повторне дослідження для виміру даного параметру.

Варто звернути увагу на деяку зміну навчальних мотивів у підлітків з окремими видами акцентуацій характеру. Перш за все, мотив «змушує класний керівник» після проведення психокорекційної роботи не обрав жоден з досліджуваних. Це позитивні зміни, адже даний мотив не сприяє підвищенню, а навпаки, знижує показники навчальної успішності підлітка.

У підлітків з циклоїдним типом акцентуації прослідковується позитивна зміна навчальних мотивів – від мотиву «змушують батьки» до мотиву «хочу навчитися працювати самостійно». Змінилося і ставлення до навчання. Якщо раніше вони ставилися до навчання як до такого, що виступає обов'язком, то після проведення психокорекційної роботи були висловлені думки, що навчання може бути корисним для їхнього загального розвитку та цікавим.

У дітей з лабільним типом акцентуації акцентуації став проявлятися мотив «це мій обов'язок».

Особливо позитивний вплив проведеної психокорекційної роботи прослідковується у підлітків з гіпертимним типом акцентуації. Вправи, що були направлені на усвідомлення сильних та слабких сторін власного характеру, допомогли їм усвідомити недоліки їх поведінки та прикласти зусилля для контролю за ними. Це призвело до підвищення загального рівня навчальної мотивації та, як наслідок, підвищилися показники навчальної успішності.

Загалом майже у всіх досліджуваних помітно підвищився рівень навчальної мотивації, відповідно, у них підвищилися оцінки, а мотив «хочу бути грамотним» вказали майже 90% досліджуваних.

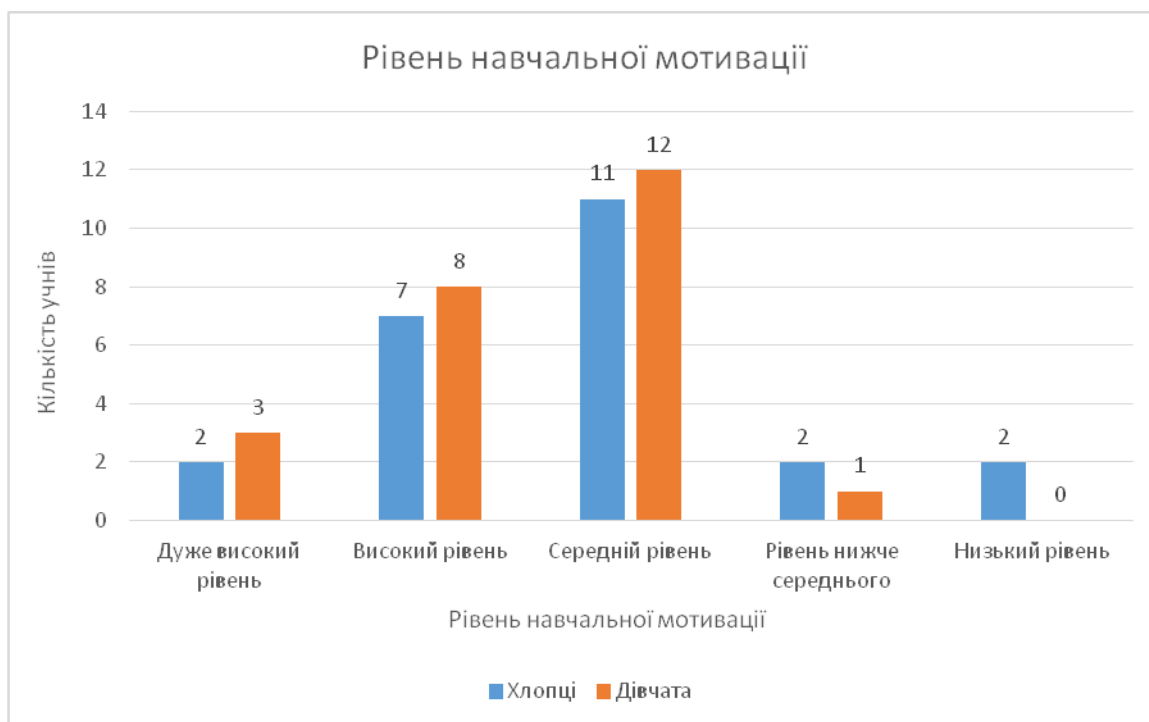
У певній мірі змінилося і ставлення підлітків до окремих навчальних предметів. Діти відзначали, що математичні науки хоч і досі здаються їм важкими, однак не викликають сильної неприязні, як то було раніше. Вони навчилися концентрувати свою увагу на цих заняттях та регулювати власну поведінку. Відповідно, у досліджуваних восьмикласників підвищилися оцінки по предметам даного циклу (фізика, геометрія, алгебра).

Спостерігається і загальне підвищення показників навчальної успішності по циклу гуманітарних дисциплін на фоні позитивної зміни рівня навчальної мотивації підлітків.

Результати, отримані в ході формуючого експерименту, відображені на діаграмі 3.2.1 (з розподілом показників за статтю) та діаграмі 3.2.2 (загальні результати).

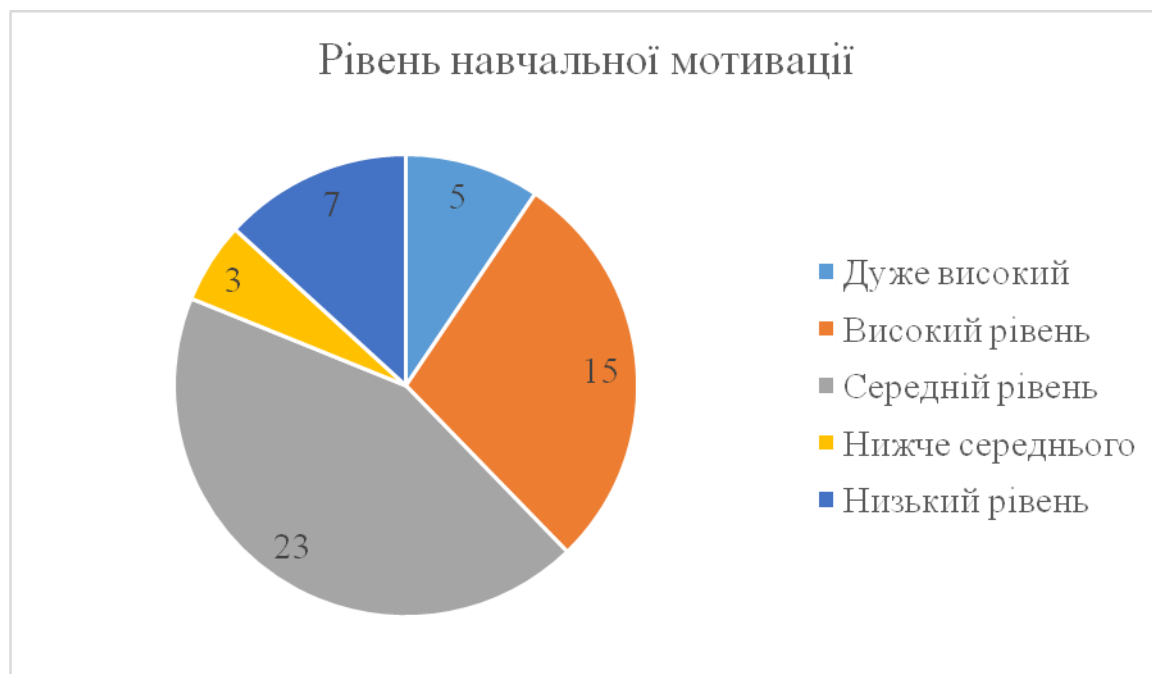
Діаграма 3.2.1

Результати формуючого дослідження рівня навчальної мотивації підлітків за методикою «Анкета «Мотиви навчання учнів» (за Н. А. Пивоваровою)

Діаграма 3.2.2

**Результати формуючого дослідження рівня навчальної мотивації
підлітків за методикою «Анкета «Мотиви навчання учнів»
(за Н. А. Пивоваровою)**

Динаміка рівня навчальної мотивації, що спостерігається від констатуючого до формуючого дослідження, зафіксована у Таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Динаміка рівня навчальної мотивації підлітків

Рівень мотивації до навчання	Констатуюче дослідження		Формуючий експеримент		Різниця показників (+/-)	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Дуже високий	3	6,25	5	10,42	+2	+4,17
Високий	8	16,67	15	31,25	+7	+14,58
Середній	21	43,75	23	47,92	+2	+4,16
Нижче середнього	9	18,75	3	6,25	-6	-12,5
Низький	7	14,58	2	4,16	-5	-10,42

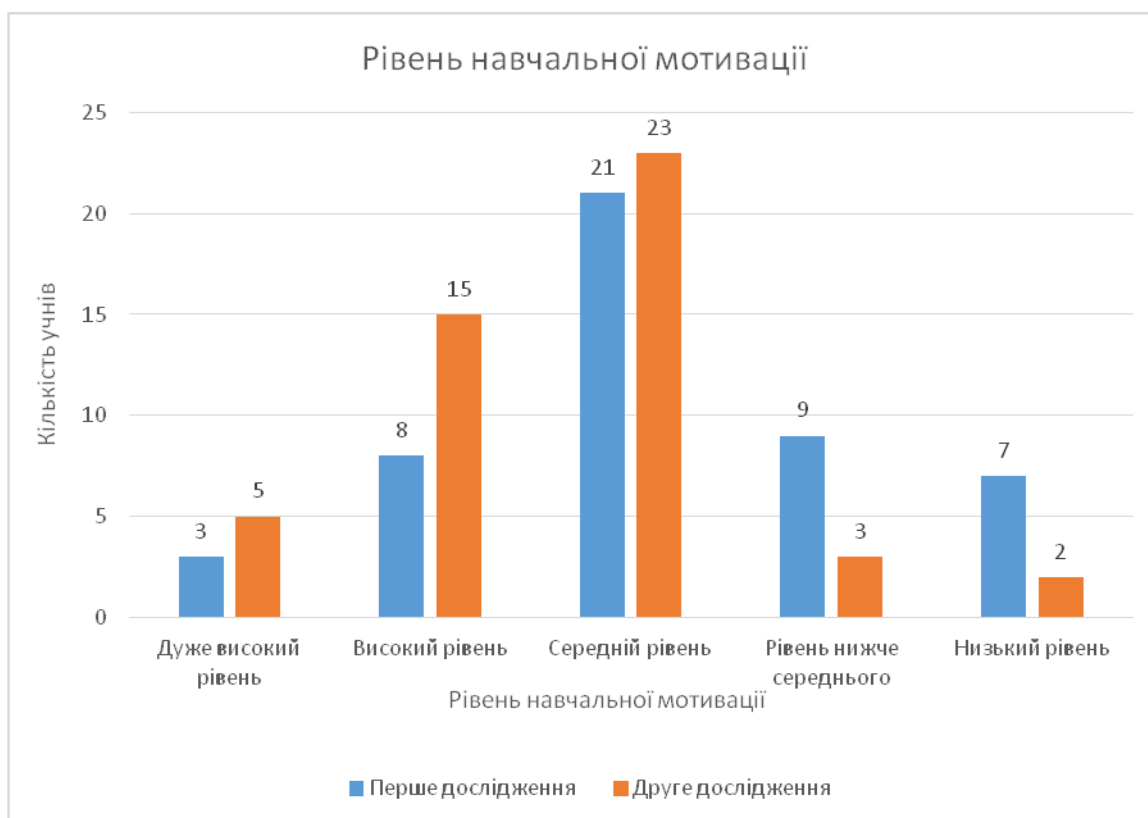
Як видно з даних таблиці, відсоток восьмикласників з низьким рівнем навчальної мотивації помітно знизився (на 10,42%), як і відсоток учнів із рівнем нижче середнього (-12,5%).

Разом з тим відбулися позитивні зміни показників, що відповідають за середній (на 4,16%), високий (+14,58%) та дуже високий (+4,17%) рівні мотивації до навчання.

Для наочності, зміни рівня навчальної мотивації досліджуваної групи наведені на діаграмі 3.2.3 «Порівняння результатів констатуючого та формуючого досліджень рівня навчальної мотивації підлітків».

Діаграма 3.2.3

Порівняння результатів констатуючого та формуючого досліджень рівня навчальної мотивації підлітків

3.3. Рекомендації щодо контролю навчальної успішності підлітків з різними типами акцентуацій характеру

Так як у ході дослідження було виявлено та підтверджено взаємозв'язок навчальної успішності та типів акцентуацій характеру у підлітків, для психолога, що працює з такими дітьми, доцільно проводити корекційні заходи для згладжування негативних проявів цих акцентуацій.

Для кожного типу акцентуації є певні вимоги, яких необхідно дотримуватися при роботі з дітьми.

Для підлітків з гіпертимним типом акцентуації необхідно створити такі умови, що могли б сприяти прояву ним ініціативи у діяльності, у тому числі і у навчальній. Гіперопіка негативно впливає на дітей даного типу, тому необхідно уникати такого виду впливу. Необхідно аргументовано та чітко визначити обов'язки та межі допустимої поведінки, адже підлітки даного типу часто не можуть зробити цього самостійно та переходять ці дозволені межі. Авторитарний стиль поведінки дорослого по відношенню до такого підлітка лише зашкодить, а нарочито поважна форма у спілкуванні допоможе встановити взаємозв'язок з гіпертимом. Вміло сформувавши колективну думку також можна здійснювати вплив на поведінку акцентуйованого підлітка.

При роботі з підлітками з циклоїдним типом акцентуації необхідно:

- 1) перш за все, навчити дитину раціонально розподіляти власні сили та підкреслити важливість достатнього відпочинку;
- 2) регулярно проводити профілактику перевтоми задля запобігання переходу у фазу субдепресії;
- 3) встановити з підлітком теплі та доброзичливі стосунки, та, по можливості, навчити оточуючих його дорослих (батьків) спілкуванню з ним;
- 4) підкріплювати успіх циклоїда похвалою;

5) намагатися не провокувати конфліктів під час субдепресивного періоду. Якщо конфлікт є необхідним засобом для подальшої корекції, то необхідно зачекати період «підйому».

Підлітки з лабільним типом акцентуації потребують застосування відносно відмінного від інших підходу. Для них є необхідним створення сприятливого психологічного мікроклімату у класі та у сім'ї. Успіхи, навіть найменші, необхідно відмічати, одобрювати та позитивно підкріплювати. Недопустимим є прояв грубості та категоричності по відношенню до підлітка. Категорично заборонено вказувати лабільним дітям на їх недоліки, тобто на негативні риси характеру, особливо не варто звинувачувати їх за несерйозність. Прояв симпатії до підлітка допоможе налагодити з ним взаємозв'язок, що допоможе у подальшій роботі.

Астеноневротичний тип акцентуації потребує виховання у умовах турботи про себе, любові зі сторони близьких. Необхідне досягнення єдності змоги і вимог, що ставляться до дитини з боку дорослих. Даний тип схильний до розвитку психосоматичних хвороб, тому існує потреба профілактики та лікування захворювань, що можуть призвести до загострення астенічних рис. Основною вимогою для корекції акцентуації є нормалізація режиму дня такого підлітка.

Нестійкий тип акцентуації вимагає повного контролю поведінки та діяльності підлітка. Подібно до випадку із гіпертимом, необхідна чітка регламентація навчальної та позанавчальної діяльності, контроль за дозвіллям (підлітки даного типу схильні до азартних ігор та асоціальних видів розваг). Важливим є унеможливлення появи неконтрольованого, вільного від занять, часу у дитини. Кожен проступок повинен бути покараний задля запобігання їх повторення.

Висновки до третього розділу

Реалізація психологічно сприятливих умов для розвитку навчальної мотивації підлітків з різними акцентуаціями характеру шляхом впровадження корекційно-розвивальної програми була спрямована на:

- усвідомлення та прийняття слабких сторін свого характеру і розвиток здатності компенсувати їх;
- розвиток здатності до рефлексії;
- розвиток умання використовувати сильні сторони свого характеру для досягнення бажаних результатів;
- підвищення рівня навчальної мотивації досліджуваних підлітків.

Корекційно-розвивальна програма для підвищення рівня мотивації до навчальної діяльності для підлітків виявилася ефективною, що підтвердилося у результатах проведеного формуючого експерименту.

Спостерігається динаміка у рості показників дуже високого, високого та середнього рівнів навчальної мотивації у обраній групі досліджуваних, а також зниження кількості учнів з низьким та дуже низьким рівнем мотивації до навчання.

Аналіз результатів діяльності (оцінок) після проведення усіх етапів програми також дає змогу говорити про її ефективність, так як виявлено підвищення оцінок (у тому числі і по «неулюблених» предметах).

Запропонована програма може бути використана психологом для розвитку та підвищення рівня навчальної мотивації підлітків з різними акцентуаціями характеру у закладах загальної освіти.

ВИСНОВКИ

Дослідження базувалося на виявленні зав'язків між показниками навчальної успішності та акцентуаціями характеру у підлітковому віці.

Як було виявлено, на формування акцентуацій можуть впливати ряд факторів, серед яких уваги заслуговують соціально-психологічні та біологічні. Однак варто пам'ятати, що такий стан загострення рис (акцентуація) є нормою і не призводить до виникнення психічних відхилень без впливу особливо болісних для особистості подій.

Навчальна успішність у великій мірі залежить від вмотивованості підлітків, рівня самооцінки і фізичного стану дитини. В ході досліджень виявлена залежність показників даних параметрів та типу акцентуації.

Завдання, що були поставлені перед початком проведення дослідної роботи, можемо вважати виконаними, адже:

- 1) виявлено та проаналізовано фактори впливу на навчальну успішність у підлітковому віці;
- 2) шляхом систематичного аналізу літературних джерел дано визначення акцентуаціям характеру як психологічному явищу та описано найбільш популярні класифікації їх типів;
- 3) визначено особливості прояву акцентуйованих рис характеру у поведінці підлітків (шляхом вивчення літературних джерел та спостереженням за діяльністю учасників досліджуваної групи);
- 4) наочно доведено взаємозв'язок акцентуацій характеру з навчальною успішністю акцентуйованих підлітків;
- 5) проведено констатуюче дослідження, направлене на визначення акцентуацій характеру у досліджуваних та вимір показників, від яких залежить навчальна успішність (рівень навчальної мотивації, ставлення до предметів, види навчальних мотивів);

- б) була створена та успішно реалізована корекційно-дослідна програма, що направлена на підвищення рівня навчальної мотивації у підлітковому віці;
- 7) проведено формуючий експеримент, що дав змогу довести ефективність розробленої корекційної програми;
- 8) складено рекомендації, що допоможуть психологу у роботі з підлітками з різними акцентуаціями характеру.

Важливість проведеного дослідження полягає у тому, що робота з акцентуйованими підлітками (у т. ч. робота, направлена на регулювання навчальної успішності) потребує особливого підходу зі сторони дорослого, адже вимагаючи тих чи інших дій зі сторони дитини, можна спровокувати прямо протилежну реакцію, або ж у деяких випадках викликати стан, близький до депресії.

Майже у всіх підлітків наявні акцентуйовані риси, адже на цей період припадає етап статевого дозрівання і свою роль у регулювання поведінки відіграють гормони. Навчальна успішність часто починає знижуватися, у окремих випадках носить стрибкоподібний характер (притаманно для циклоїдів, іноді для гіпертимів).

Для регуляції цього явища не потрібно відразу вдаватися до покарань та обмежень, а виявити та спробувати згладити чи усунути причини, що призводять до таких змін. У нашому випадку такими причинами можуть бути внутрішні конфлікти, що виникають при зіткненні реальних можливостей з бажаннями.

Теорія, що навчальна успішність визначається рівнем навчальної мотивації, знайшла своє підтвердження в ході дослідження. Аналіз результатів діяльності (оцінки за чверть) та вимірювання показників навчальної мотивації наочно підтвердили, що чим нижчий рівень мотивації до навчання, тим гірші оцінки отримує досліджуваний. І, відповідно, від визначення провідних мотивів навчальної діяльності успішність також залежить.

Так, було доведено, що соціальні мотиви типу «змушують батьки/класний керівник» не сприяли підвищенню показників навчальної успішності, а навпаки, негативно відображалися на ній. В особливості такий мотив фігурував у підлітків з циклоїдним типом акцентуації, і низький рівень навчальної мотивації у цьому випадку пояснюється тим, що на циклоїдів не дозволяється чинити такого жорсткого нав'язування .

Низький та рівень нижче середнього мотивації до навчання при першому її вимірі було виявлено у досить великої кількості досліджуваних підлітків (16 із 48).

Розроблена корекційно-дослідна програма для формування позитивної навчальної мотивації допомогла знизити це число майже удвічі (10 осіб з низьким рівнем та рівнем нижче середнього).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александровская Э. М. Психологическое сопровождение школьников: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Э. М. Александровская, Н. И. Кокуркина, Н. В. Куренкова. - М.: Издат. Центр Академия, 2002. - 208 с.
2. Асферов А. Д. Психология развития школьников: учебное пособие для вузов по гуманитарным специальностям и направлениям / А. Д. Асферов. - Ростов н/Д: Феникс, 2000. - 384 с.
3. Бадиев И. В. К проблеме определения характера / И. В. Бадиев // Вестник НГУ. Сер. Психология. — 2011. — Т. 5, вып. 1. — С. 109–111.
4. Большой психологический словарь / [под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова] – М.: Прайм-Еврознак, 2008. – 299 с.
5. Виготский Л. С. Вопросы детской (возрастной) психологии / Л. С. Виготский // Собр. соч. Т. 4. – М.: Педагогика, 1984. – 345 с.
6. Ганнушкин П. Б. Клиника психопатий: их статистика, динамика, систематика. Некоторые общее содержание и данные / П. Б. Ганнушкин // Психология индивидуальных различий: под. ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: АСТ: Астрель, 2008. - С. 455-493.
7. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию / Ю. Б. Гиппенрейтер. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 320 с.
8. Горобец, Т. Н. Акцентуации характера субъектов аддиктивного поведения / Т. Н. Горобец, Д. И. Кечил // Прикладная юридическая психология. – 2021. – № 2(55). – С. 24–32.
9. Грановская Р.М. Защита личности: психологические механизмы / Р.М. Грановская, И.М. Никольская. – СПб.: Знание, 1999. – 352 с.
10. Драгунова Т. В. Психологічні особливості підлітка / Т. В. Драгунов // Вікова та педагогічна психологія / під ред. А. В. Петровського. - М.:

- Просвещение, 1979. - С. 98-141.
11. Духновский С.В. Психологическое сопровождение подростков в критических ситуациях: [учебное пособие] / С.В. Духновский. – Курган: изд-во Курганского гос. ун-та, 2003. – 124 с.
 12. Загальна психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Р. В. Павелків. - К.: Кондор, 2002. - 506 с.
 13. Запухляк О. З. Блок-тест акцентуацій характеру як нова авторська методика / Запухляк О. З. // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України - К., 2006. - Т. 7, вип. 7 - С. 110-120.
 14. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология / Е. П. Ильин. - СПб.: Питер, 2008. - 464 с.
 15. Ильясов И. И. Структура процесса учения / И. И. Ильясов. - М.: Издательство МГУ, 1986. - 386 с.
 16. Кербииков О. В. Психіатрія / О. В. Кербииков, М. В. Коркін, Р. А. Наджар, А. В. Снежневский. - 2-е изд., перероб. - М.: Медицина, 1968. - 448 с.
 17. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь: для студ. Высш. И сред. Пед. Учеб. Заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. - М.: Издат центр "Академия", 2003. - 176 с.
 18. Кон И.С. Психология ранней юности: кн. для учителя / И. С. Кон. - М.: Просвещение, 1989. – 156 с.
 19. Кречмер Э. Строение тела и характер / Э. Кречмер // Психология индивидуальных различий / под. ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: АСТ: Астрель, 2008. - С. 396 - 420.
 20. Левитов Н. Д. Психология характера / Н. Д. Левитов. - М., 1969. - 342 с.
 21. Леонгард К. Акцентуированные личности: пер. нем. / К. Леонгард - 2-

- е изд. - К.: Вища школа, 1989. - 375 с.
22. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Медицина, 1993. - 318 с.
23. Личко А.Е. Подростковая психиатрия / А. Е. Личко. - – Л.: Медицина, 1979. – 335 с.
24. Личко А.Е., Иванов Н.Я. Патохарактерологический диагностический опросник для подростков: метод. Пособие / А. Е. Личко, Н. Я. Иванов. - 2-е изд. – М.: Фолиум, 1995. – Вып. 10. – 64 с
25. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации / под. ред. А. Ф. Кудряшова. - Петрозаводск, 1992. - 214 с.
26. Любимова Т. Ю. Понятие акцентуации характера в психологии / Т. Ю. Любимова // Психологические исследования - 2007. - №4 - С. 36-38.
27. М'ясоїд П. А. Курс загальної психології: підручник у 2-х т. / П. А. М'ясоїд. – К.: Алерта, 2013. – Т. 2. – 758 с.
28. Мухина В.С. Возрастная психология. Феноменология развития: учебник для студентов высших учебных заведений / В. С. Мухина. - М., 2015. - 468 с.
29. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов // Общие основы психологии. - М.: ВЛАДОС, 1999. - кн. 1. - 688 с.
30. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов // Психология образования - М.: ВЛАДОС, 1998. - кн. 2 . - 608 с.
31. Обозов Н. Н. Личность: акцентуации характера / Н. Н. Обозов. - СПб.: Питер - 1996. - 36 с.
32. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посібник / А. А. Палій. – К.: Академвидав, 2010. – 432 с.
33. Педагогическая психология / под ред. Н. В. Ключевой. - М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. - 400 с.
34. Пейсахов Н. М. Прикладная психология: учебник / Н. М. Пейсахов, М. Н. Шевцов. - М.: Аст-Пресс, 1998. - 235 с.

35. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: учебник для студентов педагогических вузов в 2-х книгах / И. П. Подласый. - М.: ВЛАДОС, 1999. - 452 с.
36. Психологические тесты для профессионалов / [автор-составитель Н. Ф. Гребень]. – Минск:Современная школа, 2007. – 496 с.
37. Психология подростка: полное руководство / под ред. А.А. Реана — М.: Прайм-Еврознак, 2008. — 512 с.
38. Психология развития. Словарь / под. ред. А. Л. Венгера. - М.: ПЭР СЭ, 2006. - 176 с.
- 39.Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании / Е. И. Рогов. - М., 1996. - 486 с.
40. Ростопшин П. Психология и педагогика / П. Ростопшин. - М.: "Издательство ПРИОР", 2000. - 96 с.
41. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн — СПб.; Харьков; Минск; М.: Питер, 2000. — 712 с.
42. Рубинштейн С. Л. Теоретические вопросы психологии и проблема личности // Психология личности / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. - М.: МГУ, 1982. - 288 с.
43. Русалов В. М. О природе темперамента и его место в структуре индивидуальных свойств человека / В. М. Русалов // Вопросы психопатии. - 1985. - №1 - С. 15-32.
44. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посібник / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К.: Академвидав, 2011. – 384 с.
45. Столяренко Л. Д. Основы психологии: учебное пособие / Л. Д. Столяренко. - Ростов н/Д: Феникс, 1995. - 736 с.
46. Фельдштейн Ф. И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте / Ф. И. Фельдштейн // Вопросы психологии. – 1998. - № 6. – С. 31-41.
47. Фельдштейн Ф. И. Психология личностного развития подростка / Ф.

- П. Фельдштейн // Советская педагогика. – 1991. - № 4. – С. 31-38.
48. Фетискин Н. П., Козлов В. В. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп: учеб. пособие. / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. — М.: Психотерапия, 2009. — 539 с
49. Холл К. С. Теория личности /К. С. Холл // пер. И. Б. Гриншпун. - М.: "КСП+", 1997. - 719 с.
50. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: основные положения, исследования и применения / Л. Хьелл, Д. Зиглер // пер. С. Мешневской и Д. Викторовой. - СПб.: Питер Пресс, 1997. - 606 с.
51. Allport G. W. Becoming: Basic considerations for a Psychology of Personality / G. W. Allport. - New Haven, Yale University Press, 1995. - 115.
52. Fridman M. Type A behavior and your heart / M. Fridman, R. Rosenman, D. Ulmer. - New-York, 1984.